

Olga Janša-Zorn

HISTORIČNO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

V začetku 19. stoletja so pod vplivom romantičnega gibanja na eni in pod vplivom uveljavljanja mavrinske kritike na drugi strani po Evropi pričela nastajati posebna društva z namenom, da odkrivajo posebnosti posameznih dežel in da postanejo središča in zbirališča za vse, kar nudi dežela važnega in zanimivega s področja starinoslovja, predvsem pa, da postanejo središče za raziskovanje politične, literarne in kulturne zgodovine.

Nemški zgodovinar Hermann Heimpel,¹ ki je raziskoval razvoj društev v Nemčiji in Avstriji v 19. stoletju, jih je razdelil v štiri skupine: Prva skupina (1779—1819) je bila še pod močnim vplivom prosvetljenstva; njeni začetki segajo pravzaprav v dobo baroka. Gre predvsem za razna ljubiteljska društva, sem bi lahko šteli npr. že leta 1800 obstoječe Društvo prijateljev narave in domoznanstva na Moravskem, ki se je 1804 združilo z že obstoječo kmetijsko družbo v Moravsko-šlezijsko družbo za pospeševanje kmetijstva, prirodoznanstva in domoznanstva; iz te se je 1818 s cesarjevo odobritvijo razvil Francov muzej v Brnu.² V drugo skupino uvršča Heimpel društva, nastala med leti 1819—1848 in jih označuje kot predmarčna društva. V tem času so res nastala številna društva v Nemčiji in Avstriji. Heimpel povezuje njihov nastanek tudi z izdajo Monumenta Germaniae historica (od 1819 dalje) in poudarja, da so v tem času nastala zgodovinska društva v ožjem pomenu. V teh društvih so odigrali pomembno vlogo v začetku razni nadvojvode, knezi ter plemstvo na sploh. Ta ugotovitve se nedvomno ujema s situacijo pri nas, saj vemo, kakšne so zasluge nadvojvode Janeza pri nastanku Notranjeavstrijskega historičnega društva in kakšna je bila vloga nekaterih članov plemiških družin pri nastanku pokrajinskih društev (baron Codelli itd.). Od meščanskih elementov so v teh društvih zastopani predvsem duhovniki, juristi, gimnazijski profesorji, zdravniki in lekarnarji. Taka je bila cela vrsta nemških društev: saško (1824), šlezvijsko-holsteinsko (1833), hannoversko (1835), Mecklenburg-Schwerinsko (1835), saško-altenburško društvo (1838), würtemberško (1843), prusko (1846) itd. V to vrsto društev spadajo tudi Historično društvo za Notranjo Avstrijo (1843) in druga avstrijska društva. Imena se med seboj nekoliko razlikujejo, nekatera so društva za domoznanstvo, druga za starinoslovje, tretja historična društva. Heimpel meni, da ta društva niso nastala samo iz neke romantične pobude, ampak da je bil vmes tudi državni interes in ob tem ugotavlja, da so pri tedanjih vladah bile bolj priljubljene izdaje in raziskave starejših obdobij, zlasti virov za srednji vek, manj pa viri za novejšo zgodovino.³ Zato najbrž ni naključje, da se tudi v slovenskih pokrajinah sprva kaže večje zanimanje za starejša obdobja.

Tretja skupina društev nastane po letu 1848. Na našem ozemlju razpade Notranjeavstrijsko historično društvo in iz njega nastanejo tri pokrajinska društva. Heimpel poudarja, da se je država v tem času sicer skušala vtikati v njihovo delovanje, vendar ji je to veliko manj uspevalo kot v predmarčnem času. Vsekakor je v Nemčiji to začetek kritičnega zgodovinopisja, in značilno je, da so raziskovanja razvijali zunaj univerz in akademij številni ljubitelji zgodovine. Po Heimplovi razdelitvi naj bi četrta skupina zgodovinskih društev

¹ Hermann Heimpel, *Geschichtsvereine einst und jetzt. Geschichtswissenschaft und Ver- einwesen im 19. Jahrhundert.* Göttingen 1972, str. 45—73 (*Veröffentlichungen des Max Planck In- stituts für Geschichte*, Bd. 1).

² J. Mal, *Naše Muzejsko društvo v teku sto let.* GMDS XX, 1939, str. 1.

³ H. Heimpel, str. 51.

nastala v desetletju 1890—1900. Mnoga dela še vedno niso slonela na poklicnih zgodovinarjih. V zgodovinskih društvih so se mnogokrat srečevali študirani juristi, filologi, advokati, zdravniki, kajti izšolanih zgodovinarjev je bilo še vedno sorazmerno malo. Zelo veliko dela je torej slonelo na ljubiteljstvu. Mnogi laiki so bili tudi finančni podporniki društev in njihovih glasil.

V vseh društvenih statutih 19. stoletja se poudarja zbiranje, ohranjanje in uporaba raznih virov za zgodovinske raziskave, na prvem mestu je zahteva po reševanju, zbiranju in izdajanju listin. Tako se listine najprej tiskajo v društvenih glasilih, poskušajo pa jih izdajati tudi v posebnih zbornikih. Društva kažejo veliko skrb za posamezne zgodovinske spomenike, predvsem antične. Arheologija je ves čas zelo pomemben del tedanjih prizadevanj. V tesni povezavi z zgodovinskimi društvi so tudi deželni muzeji, ki so marsikje nastali že pred društvi. V okviru zgodovinskih društev so nastali tudi društveni arhivi in društvene biblioteke, razne zbirke, kot npr. numizmatične, lapidariji ipd. Z nastankom društev so tesno povezani nastanki časopisov za deželno in krajevno zgodovino, za domovinsko zgodovino in za objavljane virov. V tem je velika zasluga zgodovinskih društev, saj se je tako pričel razvijati strokovni tisk. Mnogi časopisi, ki so pričeli izhajati kot društvena glasila v 19. stoletju, izhajajo še danes. Vsekakor je v začetku sodelovalo veliko nestrokovnjakov, šele potem, ko so se razvile posamezne zgodovinske šole, je situacija postala drugačna. Tudi glede članstva je stanje zanimivo. Raziskave kažejo,⁴ da je v nemških društvih sodelovalo kar 80 odstotkov ljubiteljev zgodovine in največ 20 odstotkov strokovnjakov. S temi so mišljeni profesorji, arhivarji, muzealci, bibliotekarji, ki pa niso vsi zgodovinarji po stroki. Pri nas je odstotek strokovnjakov še nižji.

I. HISTORIČNO DRUŠTVO ZA NOTRANJO AVSTRIJO (1843—1850)

Prva prizadevanja za ustanovitev društva prijateljev zgodovine Notranje Avstrije segajo v leto 1839. Glavni pobudniki so bili nadvojvoda Janez in nekateri štajerski zgodovinoisci kot prof. Albert Muchar,⁵ arhivar Josef Wartinger⁶ in možje iz kroga bralnega društva pri Joanneumu. Ohranjeni osnutek statuta v arhivu Joanneuma o historičnem društvu, ki bi obsegalo Kranjsko, Koroško in Štajersko, nosi datum 24. septembra 1839.⁷ Vendar je trajalo še nekaj let, da je društvo bilo res ustanovljeno. Znano je, da so se v predmarčni dobi snovale razne strokovne organizacije, večinoma na teritorialnih podlagah in če le mogoče v senci zaščite vplivnih osebnosti. Tako npr. Društvo za pospe-

⁴ H. Heimpel, str. 62.

⁵ Albert Muchar (1786—1849), zgodovinar in klasični filolog. Po končanem liceju v Gradcu je stopil v benediktinski samostan Admont, 1809 bil posvečen v duhovnika, potem študiral na Dunaju in postal profesor za biblijske študije, grščino in orientalske jezike na samostanski gimnaziji, nekaj časa urejal tudi arhiv in samostansko knjižnico. Od 1823 je na graškem liceju poučeval biblijske študije, estetiko, klasično filologijo in literaturo, potem je bil profesor za klasično filologijo na graški univerzi, 1827—1829 dekan, 1842—1843 rektor. Sodeloval je pri izdaji Monumenta Germaniae historica, v okviru Historičnega društva za Notranjo Avstrijo in Historičnega društva za Štajersko pa se je zlasti ukvarjal z zgodovino starega in srednjega veka. Njegova številna dela temeljijo na arhivskih virih in kažejo precejšnjo mero kritičnosti. Bil je tudi član dunajske Akademije znanosti.

⁶ Josef Wartinger (1773—1861) je po filozofskem študiju na graškem liceju končal še pravo in se zaposlil pri deželnem guberniju, nato pa 1801 do 1805 služboval kot profesor v Mariboru, kjer je tudi ustanovil dijaško knjižnico. Potem se je vrnil v Gradec, kjer je na gimnaziji učil občo zgodovino in filozofijo. Zaradi velikega zgodovinskega znanja so ga deželni stanovili leta 1810 postavili za pripravnika in 1812 za arhivarja. V Joanneumu je urejal zbirko arhivalj in numizmatično zbirko vse do leta 1850, ko se je upokojil. 1815 je izdal Kurzgefasste Geschichte der Steiermark (162 strani), sicer pa je objavljval članke in razprave v raznih štajerskih revljah in časopisih, pridno je zbiral vire po vsej Avstriji in izpopolnjeval arhivsko zbirko v Joanneumu. Za zasluge na zgodovinskem področju so ga imenovala Historična društva za Koroško, za Štajersko in za Kranjsko za svojega častnega člana, dunajska Akademija znanosti ga je leta 1848 izvolila za dopisnega člana, graška univerza pa mu je 1856 podelila častni doktorat. Mnogi dijaki mariborske gimnazije so ga ohranili v najlepšem spominu (Stanko Vraz), mnogim je izkazoval svojo naklonjenost vse do smrti.

⁷ F. Popelka, Der Historische Verein für Innerösterreich und sein steirischer Zweigverein. ZHVSt 41, 1950, str. 3—23.

ševanje in podpiranje industrije in obrti v Notranji Avstriji; njegova pravila so bila potrjena 1837.⁸

Ideja o povezanosti treh dežel Notranje Avstrije na eni strani in privlačnost graškega centra, kjer deluje nadvojvoda Janez kot glavni zaščitnik zgodovinskih raziskovanj, na drugi strani, prav gotovo igrata pomembno vlogo pri ustanovitvi te prve oblike zgodovinskega društva. Najbrž pa k temu pripomore tudi to, da ima Štajerska tedaj zlasti v Mucharju že pomembnega pisca (tedaj je že izšla njegova *Urgeschichte der Steiermark*) in v Wartingerju poznavalca arhivskega gradiva. Kot kaže, sta oba prva pričela z akcijo. Muchar je pripravil statut in s tem osnutkom je arhivar Wartinger odpotoval v Celovec na razgovor⁹ ter tam predložil osnutek statuta na zboru prijateljev zgodovine. Morda je potem šel še v Ljubljano, ali pa je bila zveza vzpostavljena po kom drugem. Dejstvo je, da je bil naprošen Ludwig Crophius,¹⁰ opat samostana Rein, da prevzame vodstvo začasnega odbora, šele nato pa so se obrnili na nadvojvodo Janeza. Prošnjo z dne 17. marca 1840 so podpisali: za Štajersko opat Ludwig Crophius, Albert Muchar, stanovski sekretar K. G. Leitner,¹¹ graški župan Josef Maurer in stanovski protokolist Franz Formentini; za Koroško svetnik in apelacijski sekretar Johann Konrad, Franz Fritz, Ludwig Weber in Karlman Flor, vsi trije kapitulariji samostana sv. Pavla in profesorji v Celovcu, apelacijski protokolist Gottlieb Ankershofen,¹² konzistorialni kancler Heinrich Hermann, Michael Jabornegg v. Altenfels¹³ ter Felix Anton pl. Benedikt; za Kranjsko pa gimnazijski prefekt Elija Rebič, profesor Franc X. Heinrich, licejski bibliotekar Jožef Kalasanc Likavec (Likawetz),¹⁴ kameralna sekretarja Henrik Costa in Franz Hermann v. Hermannstahl,¹⁵ advokati dr. Leopold Baumgartner, dr. Karel Ulepič (Ullepitsch), muzejski kustos mag. ph. Henrik Freyer in J. K. Erberg.¹⁶ Le med zastopniki Kranjske so bili taki, ki so se čutili Slovence, oziroma so znali slovensko.

⁸ J. Mal, str. 15.

⁹ Popelka, str. 6.

¹⁰ Ludwig Crophius von Kaiserssieg (1792–1861), opat cistercijskega samostana Rein od 1823 dalje. Bil je profesor na teologiji v Gradcu, rektor univerze, kurator Joanneuma, študijski ravnatelj deželne tehnične šole, kot opat član štajerskih deželnih stanov. Ima velike zasluge za ustanovitev notranjeavstrijskega Historičnega društva in Historičnega društva za Štajersko, katerega ravnatelj je bil od 1844 do 1861, po smrti nadvojvode Janeza 1859 pa je postal še pokrovitelj (protektor).

¹¹ Karl Gottfried Leitner (1800–1890), pisatelj in zgodovinar. Studiral je pravo in bil kratek čas (1825) profesor v Celju, nato v Gradcu. Potem je bil v službi štajerskih deželnih stanov, nekaj časa v arhivu Joanneuma, bil tudi član bralnega društva Joanneuma, v letih 1836–1854 pa stanovski sekretar. Zaradi zdravja je 1854 odšel v Italijo, a se je 1855 vrnil v Gradec, bil kurator Joanneuma in član odbora Historičnega društva za Štajersko. Zgodovinske članke je objavil v MHVSt.

¹² Gottlieb Ankershofen (1795–1860) je študiral pravo in bil apelacijski tajnik v Celovcu. Veliko se je ukvarjal z zgodovino svoje dežele. 1844–1860 je bil ravnatelj Historičnega društva za Koroško, od leta 1853 tudi konservator za Koroško, v letih 1849–1860 je urejal *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*. Bil je član dunajske Akademije znanosti in številnih znanstvenih društev in ustanov doma in v tujini. Med drugim je bil tudi častni član Historičnega društva za Kranjsko. Objavljaj je v Carinthii, v *Mittheilungen des historischen Vereins für Kärnten* itd. Izdal je tudi *Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärntens*, dva zvezka (1841–1859).

¹³ Michael Franz Jabornegg von Altenfels (1797–1874) je bil jurist, vendar je ves prosti čas posvečal raziskovanju bogatih rimskih spomenikov Koroške. Objavljaj je v *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*. Njegovo življenjsko delo je »Kärntens römische Altertümer« (1870). Bil je med ustanovitelji Historičnega društva za Koroško, od 1844 do 1846 njegov tajnik.

¹⁴ Jožef Kalasanc Likavec (1773–1850) je bil rojen na Češkem, gimnazijo je končal v Pragi, stopil v red paristov, poučeval na raznih šolah na Češkem in Moravskem, prišel 1815 v Gradec. 1825 doktor filozofije in 1827/28 prvi rektor obnovljene graške univerze. Od 1831 do 1835 je bil ravnatelj graške gimnazije. Napisal je veliko filozofskih razprav. V svojih spisih in predavanjih je bil pristaš Kanta. 1836 je postal Čopov naslednik v Ljubljani; ta prestavitev je bila pravzaprav kazenska.

¹⁵ Franz Hermann von Hermannsthal (1799–1875), pesnik. Studiral je pravo, stopil v državno službo in prišel leta 1831 kot koncipist kameralne carinske uprave v Ljubljano. Tu se je pridružil krogu M. Čopa in F. Prešerna, pisal je v *Illyr. Blatt*, bil odbornik Filharmoničnega društva. Poročil se je s slikarko Amalijo Oblak, hčerjo ljubljanskega advokata. SBL napačno navaja, da je Hermannsthal 1845 na poziv Muzejskega društva za Kranjsko pričel preiskovati razne arhive in biblioteke. V resnici je to delal po nalogu Historičnega pokrajinskega društva za Kranjsko (MHK 1860, str. 20–22). Ze 1846 je odšel na Dunaj v finančno ministristvo, kjer je 1865 kot sekcijski svetnik stopil v pokoj. Izdal je več zbirki pesmi, sodeloval pa je tudi v Vodnikovem spomeniku. Ves čas je ostal dopisni član Historičnega društva za Kranjsko.

¹⁶ Erberg je omenjen v članku *Genesis des historischen Vereins für Krain* (MHK 1858, str. 79–80); leta 1843 pa je že umrl, in ga zato ne srečamo več.

Pripravljalni odbor so sestavljali: A. Muchar, opat L. Crophius, J. Wartin-ger, K. G. Leitner, J. Maurer, F. Formentini, vsi iz Štajerske. 24. junija 1840 je predložil nadvojvoda Janez statut guvernerju grofu Wickenburgu. Kot pravi Popelka, so Muchar in njegovi prijatelji upali, da bo društvo mogoče ustanoviti že jeseni 1840, vendar niso računali z dolgo potjo, ki jo mora napraviti taka prošnja na cesarja. V naslednjem letu je prišla prošnja nazaj na graški guber-nij zaradi nadaljnjega poizvedovanja. Štajerski stanovi so se izrekli za podporo društvu, čeprav novo društvo ne bi bilo v tesnejši zvezi z Joanneumom. Že 2. junija 1841 sta podala razlago v enakem smislu kuratorij Joanneuma in sta-novski odbor, vendar sta odklonila denarno podporo in prostore. Prav tako je soglašal z ustanovitvijo Historičnega društva za Notranjo Avstrijo ilirski gu-bernij v Ljubljani. Po skoraj triletnem čakanju je cesar 29. aprila 1843 dovolil ustanovitev društva in prevzem pokroviteljstva nadvojvodi Janezu. Odredbe gubernija na urade in oblasti o dovoljenju društva nosijo datum 21. maja 1843.¹⁷ Zato se tudi ta datum pojavlja kot datum začetka treh pokrajinskih društev oziroma skupnega Historičnega društva za Štajersko, Koroško in Kranjsko.

Statut je bil pripravljen že prej, vendar se prva oblika¹⁸ nekoliko razlikuje od tiste iz leta 1845, ki je bila objavljena pod naslovom Statuten des aller-höchsten Ortes genehmigten historischen Vereines für Steiermark, Kärnten und Krain.¹⁹ V prvem členu je poudarjeno, da je glavni namen društva ohran-jevanje in razsvetljevanje zgodovine treh dežel. Prvenstvena naloga društva pa je zbiranje vseh vrst pisanih in tiskanih virov, ustnega izročila ipd., vse to naj se zbira, natančno prepisuje in da na razpolago prijateljem zgodovine in raz-iskovalcem (člen 2), ki bodo pripravili zgodovinske prikaze. Društvo naj zbira vsa doslej tiskana zgodovinska dela, opise dogodkov in predmete iz zgodovine vseh treh dežel in naj pripravi temeljite sezname, nato pa te zbirke dopolnjuje. Tako bi nastale **bibliotheca stiriaca**, **bibliotheca carantana** in **bibliotheca car-niolica** (člen 3).

Društvo naj zbira vse še nenatisnjeno, predvsem naj raziskuje zasebne arhive in registrature, sezname in opise tu nahajajočih se rokopisov, kronik, zgodovinskih razprav, dokumentov, listin in naj te zbirke neprestano dopol-njuje z natančnimi prepisi in z originalnimi dokumenti (člen 4). Zelo natančno so v členu 5 opisane razne kategorije virov, ki naj jih člani društva iščejo v arhivih, bibliotekah in registraturah: a) kronike dežel, mest in trgov, samosta-nov, plemiških družin, cehov itd.; b) statute viteških redov, mest, trgov, vasi, cehovskih organizacij; c) »saalbücher« in t. i. codices traditionum; d) urbarje, skladiščne knjige, originalne računske knjige ali solidne izvlečke iz njih, de-želne topografije, podatke o poljedelstvu in živinoreji, industriji in obrti, o me-rah in utežeh, vrstah proizvodov, starejših cenah proizvodov in živil, plačah delavcev, razmerah podložnikov itd.; e) originalne listine in dokumente, ki se nanašajo na vso deželo, posamezne korporacije, mesta, trge, vasi, gradove in zemljiška gospostva, cerkve, samostane, posamezne osebe; f) plemiške knjige, originalna pisma ipd. znamenitih mož in žena dežele; g) starejše rodovnike plemenitih družin, originalne rokopise posameznih pomembnih mož; h) roko-pisne zapuščine domačih pisateljev; i) dokumente o višjih in nižjih, javnih in zasebnih izobraževalnih in zdravstvenih ustanovah; k) starejše topografske predstavitve (opise okrajev, gospostev, sodnih, župnijskih, krajevnih in gozdnih meja); l) zbirke starejših deželnih zakonov; m) starejše biografije znamenitih mož dežele. Iz vsega tega naj bi nastali arhivi Štajerske, Koroške in Kranjske.

¹⁷ Popelka, str. 7.

¹⁸ Popelka, str. 6–7 navaja povzetek prvotne verzije, ki je ohranjena v graškem Joanneu-mu. Rokopisno verzijo hrani tudi Arhiv RS, Društ. A XVIII, fasc. 13.

¹⁹ Izšlo v Celovcu (Leon) z letnico 1845, 15 str. Enak izvod je bil tiskan tudi v Ljubljani, vendar brez letnice; hrani ga Narodni muzej. Illyrisches Blatt objavlja 25. 7. 1844 del, ki govori o zbiranju gradiva.

Člen 6 pravi, da bo društvo poskrbelo za sposobne in zanesljive bralce in prepisovalce dokumentov in organiziralo krajši pouk diplomatike.²⁰ Člen 7 govori o materialnih virih, ki jih je treba zbirati deloma v originalu, deloma pa prerisovati oziroma delati odtise. V poštev pridejo: a) vsa kiparska dela iz prazgodovine, rimski napisi na kamnih, vsi rimski spomeniki z reliefi, slikami bogov, daritveniki, žare, orožje, novci; b) vsi nagrobniki in spomeniki iz kamna, kipi, slike, rezbarije v cerkvah in gradovih ter pohištvo iz srednjega veka; c) vse staro orožje, noži, kopja, bodala, zastave, bandere, oprema, ognjeno orožje, prahovnice itd.; d) vsi srednjeveški pečati, grbi ipd.; e) srednjeveški novci, medalje, mučilno orodje; f) vse vrste kart (specialne, deželne, župnijske itd.); g) gradbeni in situacijski načrti; h) vse podobe, risbe, slike, lesorezi, bakrorezi domačih trgov in mest, vasi, cerkev, romarskih krajev, ruševin, gradov, kopaljšč, mostov, tovarniških zgradb itd.; i) posnetki vseh noš, obleke vseh stanov (plemstva, duhovščine, vojakov, redovnikov, meščanov in kmetov); k) portreti plemstva, duhovščine, znamenitih mož. Iz tega bi nastala kiparsko-slikarska zbirka starin Štajerske, Koroške in Kranjske. Društvo bo izbralo spretno posameznike, ki bodo izdelali natančne kopije spomenikov, slik ipd. (člen 8).

Društvo naj bi se potrudilo, da ohrani in posreduje potomcem tudi sedanjost, zanimive dogodke, praznovanja (člen 9). Velik pomen pripisujejo ustnemu izročilu in člen 10 poudarja, da je treba zapisati vse pripovedke, pravljice, pesmi posvetne in religiozne vsebine, tudi v dialektu, zapisati melodijo in napev, zbirati pričevanja še živih prič raznih dogodkov v notranjeavstrijskih deželah. Pri tem ne bi smelo biti izpuščeno nobeno mesto, trg, vas, grad, župnija (člen 11). Člen 12 opozarja na razne povezave, ki so bile v starejši zgodovini, npr. spodnje in vzhodne Štajerske s Panonijo, zgornje Štajerske z zgornjo in spodnjo Avstrijo, Koroško in Salzburško, Kranjske v povezavi deloma s Panonijo, deloma z Italijo, dalje na vpliv dinastičnih vezi, vlogo samostanov ipd. Ta položaj bo zahteval preiskave arhivov v deželah, s katerimi so bile naše dežele povezane, npr. centralnega arhiva na Dunaju, arhivov v Salzburgu, Passau, Brixnu, Münchnu, Freisingu, Ogleju, Gorici, Vidmu. Zato naj bi usposobljeni člani društva pripravili prepise dokumentov, zakonov in listin ter izdelali kataloge o vsem, kar se nanaša na naše dežele. Zbrano gradivo naj društvo da takoj v obdelavo (člen 14).

Kaj vse naj bi sedanost ohranila za bodočnost, je naštet v členu 15: a) opisi krajev, diecez, dekani, župnijskih okrajev in gospostev, b) predstavitev in opažanja o religioznih ustanovah, šolah, vzgojnih in izobraževalnih ustanovah, c) poročila o plemenitih družinah, d) biografije državnikov, junakov, duhovnikov, učenjakov, umetnikov ipd., e) orisi značaja prebivalstva dežel, njihove glavne strasti, mnenja ipd., f) opisi deželnih in krajevnih praznikov, najljubših zabav in veselic, iger, šeg in navad, posebej ob krstu, poroki, pogrebih, cerkvenih prošenjih, narodnih praznikih, g) zbirke pregovorov, praznovernih pogledov, prerokovanj, mnenj iz ljudskega življenja med poljedelci, pastirji, lovci, rudarji, železarji, h) podatki o tovarnah in manufakturah, trgovini in prometu, obrti in industriji, o letnih in tedenskih sejnih, cenah industrijskih izdelkov, delavskih plačah, luksuznih predmetih, i) besednjak krajevnih jezikovnih posebnosti (idioticon) v vsakdanjem življenju, najbolj uporabljenih in potrebnih besed s priloženo visokonemško izgovorjavo, k) poročila o iznajdbah, napredku znanosti in umetnosti s primerjavo med preteklostjo in sedanostjo, l) poročila o odličnih, rodoljubnih in sicer znamenitih dejanjih rojakov, m) opisi znamenitih naravnih pojavov in dogodkov (jame, slapovi, razgledi, plazovi, poplave, potresi, kužne bolezni med ljudmi in živalmi, meteorji itd.), n) opisi zdravstvenega stanja ljudi in živali, običajne bolezni in zdravila zanje s podatki o dobrih zdravnikih in ranocelnikih, posebej o zelo starih, o medicinskih

²⁰ To je organiziral, kolikor mi je znano, le Ankershofen na Koroškem.

postajah, o) opisi starih in novih rudnikov, plavžev in prodaje produktov, p) opisi deželnih okrajev v topografsko-političnem, religiozno-moralnem, fizikalno-naravoslovnem, znanstvenem, ekonomskem, rudarskem in trgovskem pogledu.

Od člena 16 dalje statut govori o organizaciji društva. Najprej je rečeno, da Historično društvo za Notranjo Avstrijo²¹ tvorijo tri pokrajinska društva (člen 16), potem je povedano, da je sedež osrednjega odbora in celotnega društva v Gradcu, ki ima to prednost, da so tam Joanneum in druge ustanove (člen 17). Posamezna društva imajo sedeže v Gradcu, Celovcu in Ljubljani. Osrednji odbor sestoji iz osmih članov, ti so poleg predsednika še ravnatelj in tajnik ter pet članov.

Osrednji odbor izvolijo posamezna društva iz vrst tistih članov, ki stalno živijo v Gradcu (člen 18). Vsako treh pokrajinskih društev ima svojega ravnatelja, ki mu stoji ob strani tajnik (poslovodja) in trije odborniki (člen 19). Vsako društvo voli svoje člane znotraj dežele, in sicer može, ki so ali dobri poznavalci zgodovine ali delavni raziskovalci ali izobraženi diletanti, ki bi lahko namene društva znatno pospeševali (člen 20). Člani se delijo na prave in častne (člen 21). Vsa tri društva imajo enak namen, t. j. neprestano raziskovanje, skrbno ohranjanje in zbiranje raznega gradiva (člen 22). Posamezna društvena ravnateljstva v Gradcu, Celovcu in Ljubljani skrbijo na svojem področju za varovanje in zbiranje gradiva (člen 23). Posamezne zbirke starin, arhivi in knjižnice se nahajajo v Gradcu, Celovcu in Ljubljani (člen 24). Pokrajinska ravnateljstva z odbori imajo sestanke vsaka dva meseca oziroma kakor se zdi ravnatelju potrebno. Sklepi se sprejemajo z večino glasov, izvršuje jih ravnateljstvo (člen 25). Pokrajinska društva vsako leto na svoji šesti seji pripravijo letna poročila, ki jih predložijo osrednjemu odboru v Gradcu (člen 26). Korespondenco z osrednjim odborom in s člani vodi tajnik, ki tudi piše poročila o društvenih sejah. Tajnik je tudi vodja društvenih zbirk, biblioteke, arhiva in zbirke starin (člen 27). Vsak član prispeva letno članarino 2 glđ konv. v. (člen 28). Blagajno in račune vodi eden odbornikov kot blagajnik. Plačila v društvene namene se opravljajo samo po sklepu ravnateljstva in proti pismenemu nakazilu in podpisu ravnatelja. Posamezna društva morajo v letnem poročilu dati popoln finančni obračun osrednjemu odboru v Gradcu (člen 29).

Osrednji odbor v Gradcu ima določene posebne pravice: a) ima vrhovno vodstvo celotnega društva, b) pri njem je matična knjiga (matrika) vseh rednih in častnih članov, c) sprejema z večino glasov glede na želje in sklepe treh društev vse zunanje člane iz drugih avstrijskih pokrajin in častne člane. Sprejem tujcev kot častnih članov je od primera do primera pridržan mnenju cesarja, d) daje trem društvom razne predloge za izpopolnitev, e) sprejema letne obračune treh društev, f) sprejema in hrani pri svoji zbirki starin, arhivu in biblioteki prepise vseh katalogov in seznamov, in če je mogoče, posnetkov in prepisov originalov vseh v društvenih zbirkah nahajajočih se posnetkov, g) pokrajinska društva pošiljajo osrednjemu odboru nadaljevanje svojih katalogov in seznamov o prirastku, h) pri osrednjem odboru se nahaja osrednji katalog vseh predmetov, ki so v knjižnicah, arhivih in antikvarijih posameznih društev, in sicer je na posameznih listih označen vsak predmet posebej in seznam urejen po abecedi, i) osrednji odbor sprejema vse izdelke in predstavitve, ki jih pripravijo člani na podlagi skupnega gradiva, k) skliče vsako leto občni zbor in seje celotnega odbora, l) daje na občnem zboru popolno poročilo o prizadevanjih društva, o naraščanju zbirk itd., m) tu dobiva predloge zbranih članov, n) določi že prej iz dospelih razprav in izdelkov tiste, ki bodo prebrani na občnem zboru, o) ima pravico določiti tiste izdelke in razprave, ki jih bo skupaj z let-

²¹ V naslovu statuta je imenovano Historično društvo za Stajersko, Koroško in Kranjsko, tu pa Historično društvo za Notranjo Avstrijo.

nim poročilom društva redigiral tajnik in bodo v skladu s cenzurnimi predpisi natisnjene (člen 30).

Posamezni zvezki skupnega glasila bodo izdani na skupne stroške in osrednji odbor poskrbi za prodajo preko knjigarnarja (člen 31). Posamezen zvezek glasila dobi vsak član, ki je plačal 2 gld konv. v. kot letni prispevek (člen 32). V glasilu naj bodo poleg tekstov tudi litografije ali bakrorezi antičnih predmetov, pokrajin, portreti, tako da bi bile važnejše stvari iz zbirk na ta način objavljene (člen 33). Za tiskana dela nudi redakcija nizke honorarje. Po prodaji poda celoten obračun in pošlje ostanek sredstev v blagajno osrednjega odbora za skupne namene (člen 34).

Celotno društvo je pod predsedstvom pokrovitelja, ki v primeru bivanja v Gradcu vodi seje osrednjega odbora in potrjuje sklepe s svojim podpisom, ukaže pa tudi sklicati občni zbor in mu predseduje. Za to čast je naprošen zaščitnik Joanneuma, nadvojvoda Janez. Pri občnih zborih posameznih društev naj bodo prisotni v Gradcu deželni guverner ali njegov namestnik, pri zborih v Ljubljani in Celovcu pa deželni komisar ali njegov namestnik (člen 35). V primeru razpada oziroma razpusta društva preide vse dotlej zbrano gradivo v biblioteki, arhivu in antikvariju na Štajerskem v last Joanneuma, na Koroškem in Kranjskem pa na stanove v Celovcu in Ljubljani z obveznostjo, da te zbirke ohranijo in jih dajo na razpolago prijateljem domovinske zgodovine (člen 36).

Statut je imel prvotno 37 členov, končna verzija pa jih ima 36. Dostavek, da je sprejem tujcev kot častnih članov pridržan mnenju cesarja, je dodala dvorna pisarna. Poleg tega je dvorna pisarna zahtevala, da občnemu zboru društva v Gradcu prisostvuje guverner ali njegov namestnik, zboroma v Celovcu in Ljubljani pa deželni komisar.²² Člen 10, ki je po pisanju Popelke²³ omenjal »die indirekten und direkten Einwirkungen der französischen Revolution auf die innerösterreichischen Länder«, je bil v poznejši verziji spremenjen in se glasi: »Hier bemüht sich der historische Verein vorzüglich die Ueberlieferung aus dem Munde der noch lebenden Augenzeugen von den indirekten und direkten Einwirkungen der geschichtlichen Ereignisse auf die innerösterreichischen Länder sorgfältig zu sammeln...«²⁴

Kot vidimo, je statut zelo natančno opredelil naloge in cilje društva, opisal razne vrste virov, nakazal, kaj in kako naj se zbira raznovrstno gradivo, da bi nastale posamezne zbirke (knjižnica, arhiv, zbirka starin). Čeprav je morda na eni strani čutiti precejšen poudarek pri raziskovanju zgodovine posameznih plemiških družin, pa se po drugi strani kaže tudi zanimanje za vsakdanje življenje, za zbiranje ljudskega blaga v »narečju«, za etnografske zanimivosti, za gospodarski razvoj tako mest kot podeželja. Vendar je močno čutiti vpliv romantičnega gledanja na zgodovino.

Že 25. julija 1843 so uradno prosili opat iz Reina, Muchar, Leitner, Formentini in Wartinger nadvojvodo Janeza, da prevzame pokroviteljstvo novega društva in da se izvolijo člani osrednjega odbora in odborov pokrajinskih društev. Prošnji je bila priložena lista tistih oseb, ki so že leta 1840 bili povabljeni k ustanovitvi Historičnega društva za Notranjo Avstrijo. Na listi je bilo poleg treh Štajercev še osem Kranjcev in osem Korošcev, manjkal je edino nekdanji graški župan dr. J. Maurer.

Zdi se, da je bil sprva predviden za ravnatelja kranjskega društva ljubljanski škof Wolf, ki pa je to funkcijo odklonil, baje zaradi starosti²⁵ (star je bil 61 let), morda je odklonitev v zvezi še s čim drugim. Tako je postal ravnatelj

²² Popelka, str. 7.

²³ Popelka, str. 7.

²⁴ Tako piše tudi v rokopisu ohranjeni izvod statuta v Arhivu RS (Društ. A, XVIII, fasc. 13).

²⁵ Popelka, str. 8. Škof Wolf je že 1847 častni član društva, po osamosvojitvi društva 1850 pa ga ne srečamo več.

telj baron Anton Codelli, gubernijski sekretar. Predlog o tem je prišel iz Gradca kot sporočilo guvernerja Weingartna dne 26. oktobra 1843, prav tako za druge člane odbora. Tajnik naj bi bil kameralni prokurator Ulepič, člani pa kanonik Novak, licejski bibliotekar dr. Likavec in muzejski kustos H. Freyer. Glede Likavca je posebej poudarjeno, da zna slovenski jezik in da bo zato lahko koristen.²⁶ Ta predlog je nato osrednji odbor odobril 19. novembra 1843. Štajersko društvo se je konstituiralo takole:²⁷ ravnatelj opat iz Reina, tajnik Muchar, člani pa Leitner, Wartinger in Formentini. Odbor koroškega društva so sestavljali: ravnatelj Franz Fritz, gimnazijski prefekt v Celovcu, tajnik Jabornegg, člani pa grof A. Christallnigg, G. Ankershofen in dr. Kumpf.²⁸

Čeprav je bilo v letih, ko se je Historično društvo za Štajersko, Koroško in Kranjsko ustanovljalo, rečeno, da ne bo dobilo prostorov v Joanneumu, je vendarle postal sedež osrednjega društva prav arhiv Joanneuma. Dali so natisniti kar 1000 izvodov statuta, polovico tega je ostalo v Gradcu, po 250 izvodov pa sta dobili kranjsko in koroško društvo. Potem so pričeli akcijo za pridobivanje članstva, ki naj bi se končala konec marca 1844. Osrednji odbor je imel seje 19. novembra 1843 in je izdelal poziv za včlanjenje v društvo, ki nosi datum 9. decembra 1843.²⁹ Posamezna društva so poskrbeli, da so bili ti pozivi objavljeni v tedanjem časopisju, in sicer 13. decembra 1843 v Grazer Zeitung, 18. januarja 1844 v Klagenfurter Zeitung in v 53. zv. Carinthie (1843), za Kranjsko pa je vabilo za vstop v društvo objavil 1. februarja 1844 Illyrisches Blatt.

Pridobivanje članstva je potekalo dokaj ugodno na Kranjskem in Koroškem, manj pa na Štajerskem. Junija 1844 je predložil guverner Weingarten nadvojvodi Janezu imenski seznam 291 članov kranjskega društva, od tega je bilo kar 81 duhovnikov. Koroško društvo je tedaj imelo 232 članov (septembra že 250), medtem ko je opat iz Reina 1. avgusta 1844 predložil seznam 66 rednih in 5 zunanjih članov štajerskega provincialnega društva.³⁰ Vendar imamo za konec leta 1844 že naslednje podatke: Kranjsko društvo 320, Koroško društvo 312 in Štajersko društvo 214, skupaj torej že 846 članov.³¹

Nato so v letu 1844 začasni odbori vseh treh pokrajinskih društev sklicali nekakšne ustanovne občne zборе, kjer so izvolili stalne odbore. Prvo je bilo Historično pokrajinsko društvo za Kranjsko, ki je tak zbor imelo 5. septembra 1844 v Ljubljani in izvolilo za ravnatelja barona Antona Codellija, za sekretarja dr. Karla Ulepiča in za člane kanonika Novaka, bibliotekarja Likavca in Henrika Costo.³² Koroško pokrajinsko društvo je imelo svoj občni zbor 16. septembra 1844. Ravnatelj je postal Gottlieb Ankershofen, člani odbora pa Anton Gallenstein, Markus Jabornegg in dr. Kumpf. Nazadnje je imelo štajersko pokrajinsko društvo občni zbor 14. oktobra 1844 ob navzočnosti 41 članov. Za ravnatelja je bil izvoljen opat Ludwig Crophius iz Reina, za sekretarja Muchar, za člane pa Leitner, Wartinger in prof. Hassler (odpadel je torej Formentini). Medtem se je osrednji odbor ukvarjal z žigom in diplomami za člane. Po konstituiranju odborov treh pokrajinskih društev je nadvojvoda Janez želel tudi čim hitreje zbrati delegate vseh treh društev in začasni osrednji odbor proglašiti za stalnega. Vendar pa se je vse skupaj zakasnilo, zato je ravnateljstvo štajerskega društva začasno prevzelo funkcijo osrednjega odbora. Tako so na se-

²⁶ Popelka, str. 8.

²⁷ H. Braumüller; Zur Hundertjahrfeier des Geschichtsvereins für Kärnten, Carinthia I, 1943, str. 24; Popelka, str. 8.

²⁸ Johann Gottfried Kumpf (1781–1862) je študiral medicino na Dunaju, služboval pa med drugim tudi v Trstu (1805–1811), nato v Celovcu. Poleg zdravniške službe so ga zanimala tudi arheološka, zgodovinska in literarna raziskovanja, objavil je v Carinthii in Kärntnerische Zeitschrift, oba časopisa pa je tudi sam nekaj časa urejal. Bil je član raznih društev, med drugim tudi koroške Kmetijske družbe, dopisni član Zdravniškega društva na Dunaju itd.

²⁹ Braumüller, str. 24.

³⁰ Popelka, str. 8.

³¹ Wirken des historischen Vereins für Innerösterreich, MHK 1846, str. 17.

³² Popelka sicer navaja kot člana odbora Freyerja, vendar pa je iz članka Genesis des historischen Vereins für Krain (MHK 1858, str. 79–80) razvidno, da je bil odbornik H. Costa.

stankih štajerskega društva obravnavali tudi nekatera vprašanja osrednjega odbora, med drugim, kakšna naj bosta pečat in diploma za člane društva.

Končno se je 3. decembra 1845 pod vodstvom nadvojvode Janez^á sestel stalni odbor Historičnega društva za Notranjo Avstrijo. Opat iz Reina je postal ravnatelj skupnega društva. Odborniki iz posameznih pokrajin so bili: za Štajersko Muchar in Leitner; za Koroško Christalnigg in Perisutti; za Kranjsko pa Ludwig Mandel in Franz C. Kalchberg.³³ Osrednji odbor je v letu 1846 razvil živahno dejavnost na področju raziskovanja nekaterih arhivov v državi, pa tudi zunaj nje. Na sestanku 3. maja 1846 je predlagal Muchar, da bi se povezali s Kraljevsko biblioteko v Münchnu in pregledali v tamkajšnjih rokopisih, kaj imajo zanimivega za notranjeavstrijske dežele. Posebej pa so poudarili tudi pomen bogatega arhiva nekdanjega patriarhata v Ogleju za notranjeavstrijske dežele: »Diesen für die Geschichte Innerösterreichs unentbehrlichen Urkundenfond zu erheben, hat sich der provisorische Centralausschuss die ernste Mühe gegeben, und durch die gnädigste Mitwirkung Seiner kaiserlichen Hoheit bereits Cividale, S. Vito, S. Daniele und Udine als die vorzüglichste Fundorte, in welchen die Theile des alten Aquilejer Archives zerstreut liegen, ausgeforscht.«³⁴ V ta namen so bili osrednjemu odboru predani tudi pravkar izšli Documenti per la storia del Friuli, ki jih je pripravil opat Giuseppe Bianchi in vsebujejo prav tako mnogo zanimivega za vse tri dežele. Mnogo je bilo še nezaziskanega. Osrednji odbor se je obrnil tudi na predstojnika Dvornega in državnega arhiva na Dunaju in dobil zagotovilo, da so tam mnogi zanimivi materiali za zgodovino Notranje Avstrije, zlasti v oddelkih salzburške nadškofije, oglejskega patriarhata in goriško-tirolskih grofov. Sklenili so, naj bi za take raziskave usposobljen član društva šel na Dunaj in tam stvari pregledal.³⁵ Kaže, da je to nalogo dobil Muchar, ki je potem v ohranjenem poročilu z dne 30. septembra 1846 opisal izsledke svojega dvajsetdnevnega raziskovanja in napravil vrsto regestov in izpiskov listin, ki se nanašajo na Štajersko, Koroško in Kranjsko.³⁶ V veliko pomoč pri tem delu mu je bil namestnik direktorja dunajskega arhiva Chmel,³⁷ ki ga tudi Mittheilungen des historischen Vereins für Krain večkrat zelo hvalijo in je postal kasneje častni član kranjskega društva.

Potem so razpravljali oktobra 1846 tudi o obisku beneških arhivov. Tako se je pričelo precej načrtno in sistematično delo v večjih arhivih, obenem je potekalo tudi delo za zbiranje gradiva za cerkveno topografijo Notranje Avstrije, in sicer tako, da je društvo prosilo za podporo deželni gubernij in škofijske ordinariate ter razposlalo vsem dekanijam, faram in lokalijam tiskane vprašalnike, da bi tako dobili podatke o prepisih listin, ki jih imajo cerkvene oblasti in o spomenikih raznih vrst.³⁸

³³ Popelka, str. 10 in objavljeni seznam članstva iz leta 1847 (Narodni muzej). — Franz C. von Kalchberg (1807—1890) je končal gimnazijo v Mariboru, študiral pravo in Gradcu in na Dunaju, bil med drugim tudi stanovski poslanec in se je zlasti zavzemal za izgradnjo železnice skozi Štajersko. 1848 je bil kot zastopnik mesta Gradec izvoljen v deželni zboru sodeloval pri predlogu zakona o zemljiški odvezi. Decembra 1848 je bil poklican na Dunaj, večkrat sodeloval v ministru za trgovino, vodil sekcijo za železnico, pošto, telegraf itd.

³⁴ MHK 1846, str. 18.

³⁵ MHK 1846, str. 18—19.

³⁶ Popelka, str. 10, navaja natančno število vseh regestov.

³⁷ Josef Chmel (1798—1858), sin matematika Adama Chmela. 1816 je vstopil v samostan St. Florian; bil je samostanski bibliotekar. V letih 1830—1833 je opravil arhivske študije v Dvornem Akademije znanosti in številnih drugih znanstvenih društev in ustanov. Napravil je številne znanstvene in organizacijske načrte, predvsem glede raziskovanja srednjeveških virov. Tudi Historično društvo za Kranjsko ga je izvolilo za svojega častnega člana. V svojem času je veljal za vodilnega avstrijskega zgodovinarja, napisal je več zgodovinskih del in izdal več publikacij arhivskih virov.

³⁸ MHK 1846, str. 18. — V Arhivu RS (Društ. A. XVIII, fasc. 13) sem našla vprašalnik, za katerega domnevam, da je tisti, ki ga omenjajo MHK. Obsega skupno 20 vprašanj (morda jih je bilo še več, a niso ohranjena). Vprašalnik je sicer brez letnice, vendar bi glede na vsebino lahko sklepali, da je iz 40. let. Izpolnjevali naj bi ga po farah in dekanijah. Poudarjeno je pisano v slovenščini (!). Vprašanja se glasijo: 1. Ali je v fari in kje leži kraj ali grčič, ki ga ljudstvo imenuje »Gradišče«? 2. Ali je kakšen kraj, ki ga ljudje imenujejo »Groble« ali »gruble«? 3. Ali so v okolici grčič, ki jih ljudje imenujejo »gomile« ali »na gomilah«? Če so, koliko jih je? 4. Ali obstoje kraji z imenom »Ternovo« ali »na ternovim«? 5. Ali se pojavljajo krajevne oznake »Stra-

Sodelovanje s furlanskimi občinami v zvezi z beneškimi arhivalijami bi kmalu imelo za posledico prostorsko povečanje Notranjeavstrijskega društva. Junija 1847 je namreč v Krminu (Cormons) bilo ustanovljeno Društvo za raziskovanje Furlanije, njegov predsednik je postal Franc Manzano, ki je ponudil vključitev tega društva v Historično društvo za Notranjo Avstrijo. Vendar je osrednji odbor glede tega zavzel odklonilno stališče, češ da je že sedanja društva težko uskladiti, pomisleke so imeli še zaradi oddaljenosti in zaradi jezika.³⁹ Poleg tega je osrednji odbor moral reševati vrsto perečih vprašanj, med drugim je nastal leta 1846 problem zaradi preselitve vazečnih arhivalij iz arhiva štajerskega gubernija v dunajski Državni arhiv. Medtem ko je Muchar ničesar sluteč iskal listine za področje Notranje Avstrije na Dunaju, je v Gradcu dunajski državni arhivar Andreas Meiller ukazal odpeljati več sto dragocenih aktov in številne rokopise v Državni arhiv na Dunaj. Ker je bil to čas gradnje južne železnice, pri tej gradnji pa so prihajale na dan številne najdbe, zlasti novci in druge starine, se je osrednji odbor zavzel za to, da bi na Dunaj pošiljali le posnetke in opise najdb.⁴⁰

Nekaj napetosti med tremi društvi, vključenimi v notranjeavstrijsko društvo, je nastalo tudi okrog skupnega glasila *Schriften des historischen Vereines für Innerösterreich*. O izdajanju skupnega glasila so se pogovarjali že od vsega začetka, še posebej pa od 1846 dalje, vendar pa sta predvsem Koroška in Kranjska želeli imeti svoja historična glasila.

Edino štajersko društvo se je strinjalo, ker so njegovi vodilni možje pravzaprav vodili tudi osrednji odbor, ta pa je imel po členu 30 vsa pooblastila glede vsebine. Že 1846 je skušal ravnatelj koroškega društva Ankershofen pričeti z izdajanjem lastnega periodičnega glasila z naslovom *Archiv für Geschichte des Herzogtumes Kärnten*, vendar mu je višja cenzurna oblast to odbila, pri čemer se je sklicevala na izjavo osrednjega odbora, da tako glasilo ni potrebno. Najbrž je bilo tu res nekaj bojazni, da potem nihče ne bo pisal za osrednje glasilo in se to ne bo moglo prodajati. Zanimivo pa je, da je kranjskemu društvu uspelo že leta 1846 pričeti z izdajo lastnega glasila *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain (MHK)*, čeprav tudi tu ni šlo brez težav, končno pa je osrednji odbor na to pristal. Vendar so smele *Mittheilungen* tedaj objavljati le periodična poročila o delovanju in pridobitvah društva, sicer pa sestavke manj važne vsebine.⁴¹ Nikakor pa list ni smel biti popolnoma samostojen. Vsebinsko je list prva leta res bil tak, ker so Kranjci te pogoje sprejeli. Odnos koroškega društva in osrednjega odbora pa je ostal še naprej napet.

ža«, »Podgrad«, »Pregrad«, »Podzid«, »Prezid« ali »V zideh«? 6. Ali se pojavlja poimenovanje »Staro mesto« ali »Razderto«? 7. Ali se pojavljajo imena kot »ajdna«, »ajdovski zid«, »ajdovski grad«, »ajdovše« ipd.? 8. Ali obstoje ostanki zidovja, o katerem govori ljudstvo: »da je Turk grad (zid, šance) zidal« ali »da ga (jih) je Turk poderl« ali podobno? 9. Ali se pojavlja ime »stari terg«? 10. Ali so cestne poti ali kraji v gozdu ali na polju znani pod imenom »stara cesta«, »stari pot« ali zgolj »cesta« tudi »ostras« in kje potekajo? 11. Ali se nahajajo v cerkvah, kapelah, posvetnih stavbah ali sicer kje kamni ali stebri z rimskimi napismi ali vklesanimi skulpturami in kje so bili najdeni (če je znano)? 12. Ali je kje v okolici poznan kraj, kjer so pri oranju, kopanju ipd. prišli na dan stari novci, železno ali bronasto orodje, bronasti nakit, oklesani kamni, stara opeka, posoda, ali malta s koščki opeke? 13. Ali se nahajajo v okolici zbrušeni ali prevrtani kamni, ki jih ljudstvo imenuje »strele« in ali so bili morda najdeni priostreni in ošiljeni kresilni kamni? 14. Ali je kdo in kje v okolici našel predmete, imenovane pod 12. in 13.; ali kdo poseduje kakršnekoli starine? 15. Ali so v okolici jame ali votline? Ali so tam našli kamne ter živalske ali človeške kosti? Ali se ljudske pripovedke navezujejo na votline? 16. Se nahaja sicer kje v okolici kaj omembe vrednega v zvezi s starinami? Kako daleč nazaj segajo krstne knjige? 17. Ali so med ljudstvom pripovedke, ki se nanašajo na sv. Valburgo in sv. Kunigundo? 18. Ali se pojavljajo vraževerne navade ob božiču, veliki noči in ob kresovanju, ali se stare pripovedke navezujejo na te ali na druge velike praznike? 19. Ali ljudstvo kaj ve o kronani kači ali o omeli: tičji lim (viscum album), ali vedo pripovedovati o zeliščih in kaj meni ljudstvo o ciganih? 20. Ali se pojavljajo v okolici imena oseb, krajev, gora, voda itd., katerih pomen je nejasen ali s slovenskim jezikom nerazložljiv, in katera so to? — Vprašalnik nekoliko spominja na tistega, ki ga je kasneje I. Kukuljevič pošiljal članom Društva za povestnico jugoslavensku in na katerega je odgovarjal S. Koclančič v Arhivu III, 1854. Delno so Kukuljevičev vprašalnik objavile tudi Novice 11. 8. 1858 (str. 251).

³⁹ Popelka, str. 11.

⁴⁰ Popelka, str. 11.

⁴¹ Popelka, str. 12.

Leta 1847 so skušali sklicati prvi splošni zbor članov Notranjeavstrijskega historičnega društva, kjer bi razpravljali tudi o skupnem časopisu, njegovi vsebini in denarnih prispevkih. Zaradi slabe udeležbe zastopnikov pokrajinskih društev na sejah osrednjega odbora se nekako niso mogli zediniti o nekaterih vprašanjih. Tako so zbor odlagali in končno razposlali tiskana vabila za 4. april 1848 ob 9. uri, ko naj bi bil zbor v veliki dvorani deželne hiše v Gradcu. Vabilo vabi k udeležbi vse člane, vendar poudarja, da bodo ravnateljstva poskrbela, da prideta iz vsake dežele po dva pooblaščenca poslance, ki bi občnemu zboru prestavila delovanje svojega društva, potem pa tudi sklepe tega zbora prenesla na pokrajinska društva. Predviden je bil naslednji dnevni red: 1. Predstavitve poslancev treh dežel, 2. Govor predsednika društva, 3. Poročilo osrednjega odbora o delovanju odbora in celotnega društva, 4. Poročila posameznih ravnateljstev (za Štajersko, za Koroško in za Kranjsko), 5. Predlog osrednjega odbora za ustanovitev osrednje društvene blagajne, 6. Predlog osrednjega odbora o po statutu zagotovljenem skupnem društvenem časopisu, 7. Predlog osrednjega odbora, ki obravnava čas veljavnosti volitev tako osrednjega odbora kot deželnih društvenih odborov, 8. Predavanja poslancev treh pokrajinskih društev, 9. Predavanja posameznih društvenih članov.⁴²

Revolucija je preprečila, da bi se ta občni zbor sestal in tako nikoli ni prišlo do skupnega sestanka treh pokrajinskih društev v širšem sestavu. Po letu 1848 pa je bilo vedno bolj jasno, da se bo društvo prej ali slej razdelilo na tri samostojna društva. Kljub raznim nesoglasjem je vendarle uspelo 1848 izdati en zvezek skupnega glasila. *Schriften des historischen Vereines für Innerösterreich* sestoji iz treh delov; vsak del je prispevala ena dežela. Najobsežnejša je razprava, ki jo je napisal štajerski župnik Richard Knabl⁴³ z naslovom *Wo stand das Flavius Solvense des C. Plinius? Obsegala je 108 strani in 258 litografskih posnetkov različnih najdb* (skupaj še 32 strani v dodatku). Po obsegu so sledili prispevki s Koroške, in sicer Gottlieb Ankershofen: *Ueber den historischen Anlass zur Sage von den Verheerungszügen der Margaretha Maultasche in Kärnten*, Felix Anton Benedikt: *Der Schule Leben und Wirken in Kärntens Mittelalter in isti Die Fürsten von Dietrichstein*. Skupaj so ti trije prispevki obsegali 80 strani. Prispevka s Kranjske sta bila dva. Henrik Costa je dal biografsko skico o juristu Josephu Camilu Schmidburgu, rojenemu v Gradcu, ki ima med drugim kot ljubljanski guverner velike zasluge za raziskovanje in izsuševanje ljubljanskega barja. Umrl je leta 1846. Jožef Anton Babnik (Babnigg) je prispeval biografijo Franca Hladnika, rojenega v Idriji, znane botanika in raziskovalca slovenske flore, ustanovitelja ljubljanskega botaničnega vrta, pedagoga in pisca. Ob kranjska prispevka imata skupaj le 29 strani.⁴⁴ Publikacija je bila verjetno tiskana v 1500 izvodih, od tega jih je koroško društvo prodalo le 42 in je od prejetih 500 izvodov vrnilo v Gradec osrednjemu odboru preostalih 458. Popelka trdi, da je večino stroškov za *Schriften* nazadnje že po likvidaciji osrednjega odbora pokrilo štajersko društvo.⁴⁵

Na Kranjskem so, kot poročajo *Mittheilungen*, to publikacijo prejeli vsi člani pokrajinskega društva, ki so plačali več kot dva goldinarja letnega pri-

⁴² AS Društ. A, XVIII, fasc. 13. Popelka, str. 13.

⁴³ Richard Knabl (1789–1874), zgodovinar in arheolog. Studij teologije je opravil v Gradcu, nato je bil kaplan in župnik po raznih krajih na Štajerskem, od 1838 dalje pa v Gradcu. Pretežno se je ukvarjal s študijem epigrafskih spomenikov rimske dobe (tudi na območju Spodnje Štajerske, predvsem rimske Celeje). Bil je med ustanovitelji Historičnega društva za Notranjo Avstrijo, član odbora tega društva, pisec razprave »Wo stand das Flavius Solvense des Cajus Plinius?« v *Schriften* (1848). Potem je bil zelo delaven v Historičnem društvu za Štajersko, kjer je v MHVSt objavil številne članke. V glasilu kranjskega Historičnega društva je z njim polemiziral D. Trstenjak leta 1854 v zvezi s Knablovim člankom *Der angebliche Deus Chartus auf einer römischen Inschrift zu Videm* (MHVSt 1853). Objavljal je tudi v glasilu koroškega Historičnega društva *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*, v *Notizenblatt der kaiserlichen Akademie der Wissenschaft*. Samostojno je izdal epigrafsko razpravo »Der angebliche Götter-Dualismus an den Votivsteinen zu Videm und Aquileja« (1835). Bil je tudi častni član koroškega in kranjskega Historičnega društva.

⁴⁴ *Schriften des historischen Vereines für Innerösterreich*, 1848, 217 str., XXXII tab.

⁴⁵ Popelka, str. 17.

spevka (obenem so dobili tudi kranjske Mittheilungen). Čeprav so še v začetku leta 1850 Mittheilungen vabile svoje sodelavce k pisanju tako v lastno kot v osrednje glasilo, je pa treba priznati, da so zadnjemu posvečale dokaj malo pozornosti, obširneje so se razpisale le o Knablovi razpravi, na ostale pa opozarjale bolj mimogrede v drobni opombi.⁴⁶ Vendar pa v poročilu občnega zbora kranjskega društva z dne 5. septembra 1850 prihaja na dan, da jim je osrednji odbor poslal 500 izvodov Schriften, čeprav so jih zahtevali le 300. Ker bi imeli za odvečne izvode prevelike dodatne stroške, so na občnem zboru sklenili, da preostalih 200 izvodov vrnejo centralnemu odboru v Gradcu.⁴⁷

V letih 1846 in 1847 je bilo zelo uspešno sodelovanje osrednjega odbora z bavarsko Hof- und Staatsbibliothek v Münchnu. Tudi tja so poslali enega člana odbora (verjetno spet Mucharja, kajti Ankershofen se v svoji spomenici jezi, da take naloge dobivajo le štajerski zastopniki), ki je izpisoval za zgodovino notranjeavstrijskih dežel pomembne vire. Verjetno je zato prišlo 1847 do imenovanja nekaterih članov bavarske dvorne biblioteke za častne člane Historičnega društva za Notranjo Avstrijo. To so postali: Philipp Lichtenthaler (direktor), Schmelzer (kustos), Lommel (raziskovalec bavarskega narečja in tajnik državnega arhiva), kasneje pa še prof. dr. Burkhard. Pregledovanje virov in državne biblioteke sploh pa je Dunaj vezal na pogoj, da bi obenem iskali tudi plemiške matrike za namene dunajskega Dvornega in državnega arhiva.⁴⁸

Že od vsega začetka je bilo čutiti željo po večji samostojnosti koroškega deželnega društva z Ankershofnom na čelu. Ta se je predvsem pritoževal, ker je bilo raziskovanje münchenskih arhivov privilegij štajerskega društva, Korošcem pa so tako zahtevo in prošnjo za denarno pomoč zavrnil. Skupni časopis je bil prav tako trn v peti. Ankershofen je predlagal štiri časopise, tako da bi vsako društvo imelo svoje glasilo, poleg tega bi bilo pa še skupno.⁴⁹ Želja po lastnem časopisu se ni uresničila.⁵⁰ Res je že izhajala Carinthia (od 1811), vendar je v tem času bila usmerjena bolj v leposlovje in je šele kasneje prevzela dela z zgodovinsko vsebino. Koroškemu društvu se je zdelo, da se ne more primerjati s štajerskim niti s kranjskim, ker so v Gradcu imeli Joanneum, v Ljubljani pa deželni muzej, medtem ko je v Celovcu tedaj še manjkala taka ustanova.⁵¹ Tako so se Korošci v tej prvi fazi borili predvsem za ustanovitev zgodovinskega deželnega muzeja, ki bi mu bil priključen arhiv. V zvezi z zahtevami koroškega historičnega društva je ohranjena obsežna spomenica z datumom 31. 12. 1847,⁵² ki jo je pripravil med bivanjem nadvojvode Janeza v Celovcu Ankershofen in v kateri se pritožuje nadvojvodi Janezu. Med drugim je poudaril, da se je članstvo koroškega društva ob občnem zboru oktobra 1847 že povzpelo na 511 članov in je tako daleč preseгло obe drugi društvi. Tudi na arhivskem področju so imeli lepe uspehe, kar je med svojim obiskom pohvalil celo J. Chmel iz dunajskega Dvornega in državnega arhiva.

Izkopavanja, zbirke novcev, knjižnica, vse je močno napredovalo. Ankershofen je opozarjal zlasti na počasno izgotavljanje vpisnih listin s strani osrednjega odbora, zaradi česar so nekateri člani menda celo zagrozili z izstopom iz društva. Dalje pravi, da je bil osnovni namen nadvojvode Janeza, da bi ustanovili deželna društva, ki bi bila združena v skupni znanstveni zvezi v osrednjem društvu za Notranjo Avstrijo. Razcvet deželnih društev naj bi bil odvisen od njihove samostojnosti: »Wird der Landesvereinen aber nur der Name ohne Ehre nur als Theile eines grossen Ganzen betrachtet, so fürchte ich, dass der Fall, welcher bei andern ähnlichen grossen Vereinen stattfindet, auch bei dem Innerösterreichischen Centralvereine eintreten dürfte, die Theilname würde

⁴⁶ MHK 1850, str. 8–9.

⁴⁷ MHK 1950, str. 22.

⁴⁸ Popelka, str. 14.

⁴⁹ Popelka, str. 15.

⁵⁰ Braumüller, str. 26.

⁵¹ Leta 1844 ustanovljeni muzej v Celovcu je bil usmerjen izključno v naravoslovje.

⁵² Spomenico je našel Popelka v graškem Joanneumu (Landesarchiv Joannea, 3946).

nach und nach abnehmen, die Zahl der Mitglieder würde statt zuzunehmen abnehmen, der nöthige Fond würde geschmälert werden, und die Direktionen würden kaum mehr etwas für das Provinzielle, und vollends nichts für das Gemeinsame Thun können.«⁵³ Rešitev vidi Ankershofen v ohlapni zvezi, kakor jo kaže tedaj Historično centralno društvo za Nemčijo. Centralno glasilo naj bi bilo rezultat dela deželnih društev in njihove posebne dejavnosti za skupne namene. Ankershofen se je tudi jezil, ker je kranjsko društvo neposredno imenovalo častne člane,⁵⁴ medtem ko so jih oni vedno dali v potrditev osrednjemu odboru. Seveda pa bi spremembe, kakršne si je zamišljal Ankershofen, zahtevale spremembo statuta Notranjeavstrijskega historičnega društva, kar bi zahtevalo daljši postopek in privolitev cesarja.

Na sploh je pri nekaterih raziskovalcih prevladalo mnenje, da so prav močna centralizacija in vloga osrednjega odbora v Gradcu, poleg tega pa še redakcijski monopol graškega osrednjega odbora, pripomogli k odporu predvsem pri koroškem,⁵⁵ deloma pa tudi pri kranjskem društvu. Zdi se, da ti dve društvi že od začetka mislita na osamosvojitve, saj npr. glasilo Historičnega društva za Kranjsko že leta 1846 nosi naslov Mittheilungen des historischen Vereins für Krain, čeprav je uradni naziv društva Historischer Provinzial-Verein für Krain. V kranjskem glasilu je tudi sorazmerno malo poročil o delu osrednjega društva, o njegovih sejah in prizadevanjih. Vse do leta 1850 ne zasledimo v Mittheilungen nobenih predlogov za popolno osamosvojitve kranjskega društva, čeprav po drugi strani tudi ni objavljena nobena korespondenca z osrednjim odborom. Šele 1850 so Mittheilungen objavile korespondenco z Gradcem, ko je šlo za vprašanje ukinitve Notranjeavstrijskega historičnega društva in ustanovitve treh samostojnih društev. Najbrž so dogodki leta 1848 tudi po svoje prispevali k hitrejši odločitvi za ustanovitev samostojnih društev. Poleg tega je prišlo do sprememb v društvenem pravu, ki jih omenjajo tako Mittheilungen⁵⁶ kot tudi Popelka.⁵⁷ Junija 1849 je umrl Albert Muchar, duša in glavni zagovornik Notranjeavstrijskega historičnega društva, avtor prvih statutov, neutrudni raziskovalec arhivov itd.

Že spomladi 1849 se je pričela živahna dejavnost v zvezi z ločitvijo treh društev. Tako je osrednji odbor že 20. 3. 1849 obvestil nadvojvodo Janeza o potrebi ločitve. Nadvojvoda Janez je iz Frankfurta ob Maini 19. aprila 1849 sporočil svoje obžalovanje, vendar se je strinjal, da pride do izstopa koroškega društva in je napisal: »Der Ausschuss wolle hiernach das Entsprechende einleiten, jedoch noch früher erwägen und nach Anfrage und nach Umständen entscheiden, ob es nicht vielleicht nach den Wünschen Krains — rücksichtlich dieser Provinz — beim bisher bestehenden Verhältniss bleiben könnte, wonach sich nur zwei Vereine, einer für Steiermark und Krain und der andere für Kärnten ergeben würden.«⁵⁸ O ideji kranjskoštajerskega društva na eni in koroškega na drugi strani je govora tudi še v naslednjem v Mittheilungen objavljenem dopisu osrednjega odbora z dne 2. junija 1849 ravnateljstvu kranjskega deželnega društva.⁵⁹ V tem dopisu je med drugim poudarjeno, da je obstoj Notranjeavstrijskega historičnega društva povezan z velikimi težavami, ki osrednjemu odboru skoraj onemogočajo statutarno delovanje in tako ne samo v osrednjem odboru, ampak tudi v posameznih društvih vzbujajo občutek neprijetnosti. Kot dokaz navajajo, da osrednjemu odboru ni dana nobena zanesljiva dotacija in da bi brez podpore štajerskega deželnega historičnega društva sploh

⁵³ Iz Ankershofnove spomenice 31. 12. 1847, ki jo navaja Popelka, str. 15.

⁵⁴ Leta 1847 so bili v kranjskem pokrajinskem društvu trije častni člani: 1. Baron Joseph Weingarten, guverner, 2. Anton Alojzij Wolf, knezoškof ljubljanski, 3. Grof Karl Welsperg Raltenu, med drugim častni meščan Ljubljane. Nihče teh treh ni ostal častni član tudi po osamosvojitvi društva leta 1850.

⁵⁵ Braumüller, str. 26—27. Podobno tudi Margarete Janik v disertaciji o koroškem društvu.

⁵⁶ MHK 1850, str. 22.

⁵⁷ Popelka, str. 16.

⁵⁸ MHK 1850, str. 26.

⁵⁹ MHK 1850, str. 25—26.

ne moglo delovati, niti ne bi mogel iziti 1. zvezek skupnega glasila. Glede koroškega društva pa pravi dopis: »... nichts zu erwähnen davon, dass die Provinzial-Direction für Kärnten schon vom Anfange her die völlige Ungebundenheit des kärntnerischer Vereines zu behaupten sich vorsetzte, dass sie zu keinen gemeinschaftlichen Unternehmungen die Hand bot, gegen jede Beitragleistung protestirte, und mit genauer Not für die allerunentbehrlichsten Communalauslagen ihren Antheil hintennach leistete.« Razen tega omenjajo še druge težave, ki so nastale v osrednjem odboru zaradi izgube treh članov. Dva sta šla službovat zunaj Štajerske, eden (L. Mandel) pa je umrl. Tako bi pod normalnimi pogoji bilo treba razpisati volitve za dopolnitev osrednjega odbora, in sicer enega, ki bi zastopal Koroško, in dva, ki bi zastopala Kranjsko. Končno se je osrednji odbor nekako strinjal z izstopom koroškega društva, glede kranjskega pa pravi: »An die löbliche Direction von Krain aber ergeht das höfliche Ersuchen um gefällige Eröffnung, ob der Verein für Krain vielleicht ebenfalls die gänzliche Auflösung des bisherigen Gesellschaftverbandes wünsche, oder ob dieselbe Gesellschaftsverbinding mit dem steiermärkischen Vereine beizubehalten gesonnen sey, — in welchem Sinne auch die gegenheilige Frage unter Einem an die Direction für Steiermark gestellt wird.«

Dogodki so si nato sledili dokaj hitro. Ravnateljstvo in odbor Historičnega društva za Kranjsko sta nadvojvodi Janezu sporočila svojo odločitev glede ločitve Historičnega društva za Notranjo Avstrijo v tri samostojna društva že 15. avgusta 1849. Vendar je nadvojvoda Janez zagovarjal stališče, da bo ločitev pravomočna šele, ko se zanjo izrečejo na občnih zborih društev posameznih dežel.⁶⁰ Preseneča, da se je kot prvi za samostojnost izrekel občni zbor Historičnega društva za Štajersko, in sicer že 21. junija 1849.⁶¹ Ta datum velja tudi kot datum novoustanovljenega Historičnega društva za Štajersko. 24. oktobra 1849 se je na občnem zboru v Celovcu tudi Historično društvo za Koroško izreklo za samostojnost. Šele sklep Historičnega društva za Kranjsko, sprejet na občnem zboru 5. septembra 1850 v Ljubljani, je pravzaprav pomenil konec obstoja Notranjeavstrijskega historičnega društva in ustanovitev samostojnih društev: Historičnega društva za Štajersko, Historičnega društva za Koroško in Historičnega društva za Kranjsko. Ker sta sklepe o teh odločitvah poslali Historično društvo za Koroško 8. marca 1850 in Historično društvo za Kranjsko 4. novembra 1850 v Gradec štajerskemu društvu, se včasih tudi ti datumi pojavljajo kot datumi začetka samostojnih društev.⁶²

Tako je torej leta 1850 Historično društvo za Notranjo Avstrijo prenehalo obstajati. Kakor smo videli, v vseh letih svojega obstoja ni uspelo organizirati niti enega skupnega občnega zbora, deloval je le centralni odbor in izšel je le en zvezek skupnega glasila. Kljub temu je društvo odigralo določeno pozitivno vlogo; v svojem statutu je nakazovalo naloge in usmeritev svojega dela; začetki organiziranega zgodovinskega raziskovanja, predvsem pa zbiranja zgodovinskega gradiva so prav gotovo plod skupnih prizadevanj zgodovinarjev in raznih ljubiteljev zgodovine, združenih v Historičnem društvu za Štajersko, Koroško in Kranjsko.

II. HISTORIČNO DRUŠTVO ZA KRANJSKO: ZAČETKI, STATUT, POVERJENIKI

V Ljubljani je nastal 1821 muzej (v Gradcu 1811, v Trstu 1825, v Celovcu 1844), leta 1839 pa je bilo ustanovljeno **Društvo kranjskega deželnege muzeja**, leta 1843 pa tudi **Historično pokrajinsko društvo za Kranjsko** kot del Historič-

⁶⁰ MHK 1850, str. 26, Zuschrift des historischen Vereins für Steiermark ddo. Graz, 1. März 1850.

⁶¹ MHK 1850, str. 26. Krones navaja kot datum te odločitve 8. julij 1849. (F. Krones, Der hist. Verein für Steiermark, sein Werden und Bestand, S.-A. aus der Tagespost; isti: Der hist. Verein für Steiermark von 1850—1900, Graz 1900). Popelka, str. 21 navaja prav tako datum 21. 6. 1849.

⁶² W. Brantner, 100 Jahre Historischer Verein für Steiermark, ZHVSt 41, 1950, str. 24—72.

nega društva za Notranjo Avstrijo. Mal omenja, da je Sedlnitzky 16. februarja 1842 poizvedoval glede ljubljanskih predlagateljev za ustanovitev tega društva.⁶³ 1. februarja 1844 je Illyrisches Blatt objavil vabilo za vstop v kranjsko pokrajinsko društvo, ki pojasnjuje namen ustanovitve skupnega historičnega društva, njegovo nalogo in organizacijsko strukturo. Prispevke in darove vseh vrst naj se pošilja na naslov začasnega tajnika Ulepiča. Zbiranje darov je bilo kar uspešno, saj je samo leta 1844 Illyrisches Blatt objavil štirinajstkrat seznam darovalcev. 25. julija 1844 je časno ravnateljstvo društva objavilo v Illyrisches Blatt izvlečke iz prvega dela statuta Notranjeavstrijskega historičnega društva in opozorilo, naj bi v okviru društva nastala historična biblioteka, kranjski deželni arhiv in zbirka starin. Iz članka izvemo, da je društvo pri pridobivanju članov imelo kar lep uspeh, saj je do tedaj bilo včlanjenih že 300 članov, pričakujejo pa jih še več. Izražena je tudi želja, da bi bile licejska knjižnica, muzej in društvo pod eno streho. Prostor so že dobili v licejski stavbi; sedaj ga popravljajo in bi naj bil kmalu uporaben za člane. Zbiranje predmetov še nadalje vodi začasni tajnik K. Ulepič, ki skrbi tudi za objavljanje seznamov v Illyrisches Blatt. V isti številki je objavljeno tudi poročilo o uspehih koroškega historičnega društva.

Namen ustanavljanja zgodovinskih društev na sploh in v avstrijskih deželah še posebej je bil opisan v Wiener Zeitung 13. oktobra 1849. Članek je bil ponatisnjen v kranjskih Mittheilungen z namenom, da poživi zanimanje za društvo in pridobi od svojih članov čimveč prispevkov za objavo. Članek poudarja, da so si zgodovinska društva postavila nalogo, da zbirajo, rešujejo in obdelujejo zgodovinske spomenike dežele, listine, zgradbe, podobe in sploh vse preostanke prejšnjega kulturnega življenja. Kot primer plodnega delovanja takih društev navaja avtor društva v Franciji, kjer ima skoraj vsak department svoje prostovoljno društvo za starine (Sociétés des Antiquaires), ki ga prebivalstvo podpira in ki v svojih periodičnih glasilih objavlja rezultate zgodovinskih raziskav. Dalje poudarja, da so ta društva v medsebojni zvezi in da tudi vlada podpira tako delovanje. Podobna društva pa delujejo tudi v Nemčiji, npr. v Regensburgu, Bambergu, Dresdenu, Halleju, Bonnu itd. Člankar navaja, da se ta društva posvečajo rimski zgodovini in predvsem tudi zgodovinskim raziskavam srednjega veka. Tudi v Avstriji ima skoraj vsaka kronovina svoje zgodovinsko društvo, ki si po svojih močeh in sredstvih prizadeva izpolniti postavljene naloge.

Iz podatkov o delovanju Historičnega društva za Notranjo Avstrijo⁶⁵ je razvidno, da sta na Koroškem in Štajerskem zelo uspešno pričeli delovati pokrajinski društvi, z njima pa se prav lahko meri tudi Historično društvo za Kranjsko. Posebej so pri tem poudarjene zasluge dr. Ulepiča, ki je pripravil tiskan seznam, iz katerega je razvidno, da je biblioteka kranjskega društva že po enem letu obstoja, torej leta 1844 imela 500 knjig, nanašajočih se predvsem na Kranjsko, okrog 600 originalnih listin, ki so zajemale čas od leta 974 dalje, zbirko deželnih kart, 15 portretov znamenitih mož Kranjske, 330 grbov znamenitih družin, številne stare novce in kamne. Na Kranjskem so že zgodaj pričeli s konkretnim preiskovanjem in reševanjem nekaterih arhivov (arhiv gospostva Loka, samostana v Stični, nemškega viteškega reda in grofa Josepha Auersperga) ter so pri tem dosegli lepe rezultate. Tudi izkopavanja, ki jih je organiziralo društveno ravnateljstvo, so bila uspešna. Poleg tega je ravnateljstvo kranjskega Historičnega društva odredilo, da se vsi stari spomeniki v deželi preslikajo in napravijo litografije, ki bi jih potem razdelili članom, da bi na podlagi tega lahko pisali razprave o Kranjski. Že zelo zgodaj je delovanje Historičnega društva za Notranjo Avstrijo in njegovih podružnic pritegnilo po-

⁶³ J. Mal, Naše Muzejsko društvo v teku sto let. GMDS 20, 1939, str. 15.

⁶⁴ MHK 1850, str. 7–9.

⁶⁵ MHK 1846, str. 17–19 (Wirken des historischen Vereins für Innerösterreich).

zornost tujine, posebno nemških društev, ki so pričela vabiti k sodelovanju. Po statutu je bilo kranjsko društvo dolžno osrednjemu ravnateljstvu v Gradcu pošiljati letna poročila in obračun celotnega poslovanja, kar so vsako leto tudi storili (obenem je bilo tako poročilo objavljeno v *Mittheilungen*). Začasni odbor Historičnega društva za Kranjsko (glej v prvem poglavju) je s posebnim vabilom za vstop v društvo nastopil 25. januarja 1844.⁶⁶

Že od začetka delovanja Historičnega društva za Kranjsko je bilo večkrat poudarjeno, da je dejavnost društva usmerjena v glavnem v dvoje, v **zbiranje gradiva** in v urejanje zbranega gradiva oziroma **znanstveno obdelavo**. Društveni ravnatelj Codelli je leta 1847 v svojem govoru na občnem zboru menil, da je društvo v glavnem še pri prvem, t. j. pri zbiranju, čaka pa jih še veliko dela, da bi dosegli uspeh, vendar upa, »da bomo s pogumom, dobro voljo, navdušenjem in sodelovanjem in pod pokroviteljstvom nadvojvode Janeza vse to dosegli«.⁶⁷

Tudi v govoru H. Coste na občnem zboru društva 23. novembra 1846 je poudarjeno zbiranje rokopisnih virov, če pa že ni mogoče dobiti originalov, je treba napraviti prepise, kajti »listine, diplome in drugi dokumenti so po pravilu na razpolago samo v enem izvodu, če se ta izgubi, je izguba v največ primerih nenadomestljiva...« Coste je še dejal, da je že od Valvasorjevih časov sem veliko izgubljenega, pa tudi od razpusta samostanov in celo od francoske invazije do danes: »Pustite nas zato pridno zbirati in reševati, kar se rešiti da«.⁶⁸

Med nalogami in cilji društva je torej že od vsega začetka poudarjeno zbiranje virov, delo na virih ter v končni fazi izdaja zgodovine Kranjske. Licejski bibliotekar in odbornik društva dr. Likavec je na občnem zboru 1847 menil, da bi temeljito delo o zgodovini Kranjske bilo v kratkem času nemogoče napisati, zato je predlagal nagradni razpis za pisanje posameznih dob kranjske zgodovine. Ta predlog je bil soglasno sprejet in imenovan je bil poseben odbor, ki bi skrbel za realizacijo predloga.⁶⁹ Mnogo je bilo govora tudi o t. i. preddelih, na podlagi katerih bi naj taka zgodovina nastala.⁷⁰ Bleiweis je leta 1850 v *Novicah* v članku o Kranjski zgodovinski družbi med drugim zapisal: »Nade polni, de boš vsak svet rada zaslišala, ki se ti predloži v dosego svojiga blagiga namena, ti razodenemo vošilo, ki sega popolnoma v tvoje opravilstvo: **daj zgodovino Krajske dežele v slovenskim jeziku na svitlo!** Milo pogrešujemo že davnej take knjižice, iz ktere bi tudi prosti Krajnc zgodovino svoje domačije zvedil. Mi ne terjamo za zdaj obširniga visoko učeniga dela, s katerim nas boš morebiti pozneje razveselila, ampak le knjižico, po domače pisano, tudi razumu prostiga bravca primerno, de bo pripravna tudi za berilo ljudskih nedeljskih šol po deželi. Delo ni težko, ker imamo lepih pripomočkov za to dovelj, in tudi tacih mož, ki bojo popolnoma kos temu delu. Prevzemi le vodstvo tega dela in podeli denarno pomoč, de se ta občno zaželjena knjiga na dan da. Naj bo to delo zdej tvoje **pervo** delo, in verjemi nam, da ti bo domovina za to hvaležna. Spomni se, da vsaka družba je le mertva stvar, dokler ne stopi s podukam med ljudstvo. S zgodovino naše domovine v domačim jeziku pa boš širila ljudsko omiko tudi v lesene bajtice. Ker si zgodovinska družba, gre pred vsim tebi zgodovino domovine na svitlo dati. Ne daj, de bi bilo to vošilo glas vpijočega v puščavi!«⁷¹

K temu pisanju najdemo odgovor v *Mittheilungen*: »Sie haben in Ihrem Blatte... den löbl. Wunsch ausgesprochen, der historische Verein wolle die Herausgabe einer **Geschichte Krain's in krainischer Sprache**, wenn auch in ge-

⁶⁶ *Illyr. Blatt*, 1. 2. 1844 (Einladung an die Bewohner Krain's zum Eintritte in den allerhöchsten genehmigtem Historischen Provinzial-Verein für Krain).

⁶⁷ *MHK* 1847, str. 1–3.

⁶⁸ *MHK* 1847, str. 1–3.

⁶⁹ *MHK* 1848, str. 4.

⁷⁰ »Ein neues Geschichtswerk Krain's unter der Gewähr des histrischen Vereines veröffentlicht, darf sich nur auf die Gründlichsten Vorarbeiten basieren.« *MHK* 1850, str. 28.

⁷¹ *Novice* 1850, str. 163.

ringster Ausdehnung, aus seinen Mitteln veranlassen. So sehr der Wunsch der Vereinsleitung mit dem Ihrigen zusammentritt, so liegt die Verwirklichung derselben gegenwärtig noch ausser dem Bereiche der Möglichkeit. Scientifische Verhältnisse sind es zumeist, welche der Erfüllung für jetzt entgegenstehen. Ein neues Geschichtswerk Krain's unter der Gewähr des historischen Vereines veröffentlicht, darf sich nur auf die gründlichsten Vorarbeiten basiren. Ungeachtet der Bemühungen einiger älteren, sehr geschätzten krain. Historiker entbehrt das beabsichtigte Werk doch noch der erforderlichen Grundlagen. Von dem Eifer, von der Theilnahme der Männer von Fach und Neigung wird es abhängen bezeichnete Wege den Zeitpunkt näher zu rücken, wo das schöne Kronland sich des Besitzes einer pragmatischen, dabei aber starrer Trockenheit freien Hinterbringerin seines politischen und geistigen Lebens bis auf unsere Tage erfreuen wird.«⁷²

Problem pa je bil predvsem še v tem, ker ni bilo ljudi, ki bi imeli zadostno strokovno izobrazbo (čeprav Bleiweis govori o sposobnih možeh) in so se zato s pisanjem zgodovinskih del v začetku ukvarjali razni ljubitelji zgodovine. Metodološka usmeritev pa je vendarle bila pravilna, saj so predvidevali pisanje zgodovine na osnovi arhivskih virov. Zato se mi zdi nekatere trditve današnjega časa, ki se nanašajo na to obdobje (Ne iskanje virov in njihova kritična izraba, marveč prepisovanje starejših avtorjev predstavlja temeljno delovno metodo teh diletantov)⁷³ vendarle preostre.

Čeprav je bilo Historično društvo za Kranjsko ustanovljeno že 1843, je prva leta delovalo nekako v senci Notranjeavstrijskega historičnega društva; morda je tudi Metternichov absolutizem vplival, da je bilo v svojih dejanjih bolj zadržano, morda so bile tu tudi začetniške težave. V organizacijskem pogledu pa tudi sicer v vsebinskem pogledu je osamosvojitve leta 1850 pomenila nekakšno prelomnico. Predvsem pa je zelo pomembno za delovanje društva, kakšnega poslovodjo in tajnika (Geschäftsleiter und Sekretär) ima v kakem obdobju. Vsekakor je bil dr. Vincenc Ferer Klun, ki je te posle prevzel leta 1851, zelo zaslužen za poživitev društvene dejavnosti.

1843 ustanovljeno Historično društvo za Štajersko, Koroško in Kranjsko je imelo svoj statut, na katerega se sicer večkrat sklicuje tudi odbor Historičnega pokrajinskega društva za Kranjsko, vendar pa v Mittheilungen ni bil objavljen; izšel je v Ljubljani kot samostojna brošura, vendar brez letnice.⁷⁴

Potem ko je to društvo po letu 1850 razpadlo na tri enakovredna društva, kranjsko, koroško in štajersko, je takratni tajnik in poslovodja kranjskega društva dr. Klun že 19. novembra 1851 na občnem zboru predložil osnutek novega statuta Historičnega društva za Kranjsko,⁷⁵ ki ga je sam pripravil in ki je bil z majhnimi spremembami 1853 objavljen v Mittheilungen. Ohranjen je tudi rokopis prvotnega osnutka z dne 4. junija 1851, ki se pa precej razlikuje.⁷⁶

Leta 1853 objavljeni statut ima pet poglavij in zaključek, skupaj pa 30 členov. V prvem poglavju je opisan namen društva, skrbeti za »vzdrževanje in razsvetlitev zgodovine Kranjske v preteklosti in sedanosti in vse, kar se na to nanaša iskati, najti, zbirati in opisati« (člen 1). Za doseg tega cilja naj društvo preiskuje vse vire in materiale, ki se nanašajo na notranjo in zunanjo zgodovino preteklosti in sedanosti Kranjske, naj jih čuva v zbirkah, razširja v prepisih itd. (člen 2). Za shranjevanje zbranega gradiva je društvo ustanovilo

⁷² MHK 1850, str. 28; Laibacher Zeitung 1850, št. 231 (8. okt.).

⁷³ B. Grafenauer, Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja, ZČ 1954, str. 118.

⁷⁴ Danes v Narodnem muzeju v Ljubljani.

⁷⁵ Ta osnutek je bil objavljen v MHK 1851, str. 83–84.

⁷⁶ AS, Društ. A, XVIII, fasc. 13, Arhiv Zgodovinskega društva za Kranjsko, omenjeni osnutek ima celo 37 paragrafov in zelo posnema statut Historičnega društva za Notranjo Avstrijo.

arhiv, ki se deli v dva dela: biblioteko, in antikvarium (člen 3). Za razširjanje zgodovinskega znanja je namenjen mesečno izhajajoč znanstven list z naslovom *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* (člen 4). Za nadaljnjo razširitev društvenega namena se bo društvo povežalo s tujimi društvi, posebno s tistimi, ki so najbližje deželni zgodovini Kranjske (člen 5).

Drugi del statuta govori o članstvu. Člani so pravi, dopisni in častni (člen 6).⁷⁷ Kot pravi član more v društvo vstopiti vsak, ki uživa državljske pravice in je nekaznovan. Člane sprejema ravnateljstvo z glasovanjem (člen 7). Pokrovitelj, častni in dopisni člani so voljeni na občnem zboru na predlog pravih članov izmed mož iz dežele in zunanji nje, ki so s pomočjo zgodovinskega raziskovanja postali zaslužni za zgodovinsko znanost ali zaradi svojega vplivnega položaja morejo pospeševati namen društva (člen 8). Vsak član prejme kot potrtilo sprejema v društvo od članov ravnateljstva podpisano diplomo (člen 9).

V tretjem poglavju je govora o pravicah in dolžnostih članov. Pravi člani imajo na sploh enake pravice in dolžnosti, še posebej pa imajo: a) glasovalno pravico na občnem zboru, b) pravico predlaganja volitev dopisnih in častnih članov, c) pravico volitev članov ravnateljstva, d) pravico uporabljati društvene pripomočke za zgodovinske študije v društvenem prostoru ali jih tudi (z izjemo originalov) proti potrtilu vzeti domov, e) pravico vpogleda v društvene račune in inventar, f) pravico pošiljati predloge na društveno ravnateljstvo (člen 10). Dolžnosti rednih (pravih) članov so: a) pospeševanje društvenih namenov, b) udeležba na društvenih zborih, c) plačilo letnega prispevka najmanj 2 gld za realizacijo društvenih namenov; ta prispevek mora biti plačan tudi za leto pristopa. Več kot enoletni zaostanek se po pismenem opominu šteje kot dokaz izstopa iz društva (člen 11). Dopisni in častni člani imajo enake pravice kot redni, pri občnem zboru imajo prav tako pravico glasovanja in volitev (člen 12). Tako pravi kot dopisni in častni člani prejemajo mesečno društveno glasilo brezplačno (člen 13).

V četrtem delu je govora o društvenem vodstvu, ki ga sestavljajo ravnatelj, njemu ob strani poslovodja ali sekretar (tajnik) in še trije odborniki; vsi skupaj so društveno ravnateljstvo (člen 14). Člane ravnateljstva izvoli občni zbor društva z relativno večino (člen 15). Ravnatelj je voljen za pet let; člani ravnateljstva izstopajo po žrebu vsako leto eden, vendar more biti ponovno izvoljen (člen 16). Volitve se izvedejo na vsakoletnem občnem zboru z osebno oddajo glasovalnih listkov (člen 17). O volitvah se sestavi poseben zapisnik, ki ga podpišejo vsi člani ravnateljstva (člen 18). Ravnateljstvo si med seboj razdeli posle, sestavi navodila in ima po pravilu vsaka dva meseca sestanek. Ravnatelj ima razen tega pravico, da po potrebi sklicuje seje ravnateljstva (člen 19). Za pospeševanje splošnih namenov imenuje ravnateljstvo potrebno število poverjenikov in jim razdeli potrebna navodila (člen 20). Ravnateljstvo imenuje tudi kustosa za arhiv in društvenega uslužbenca; oba bosta plačana iz društvene blagajne (člen 21). Vse na društvo vložene prošnje se naslavljaajo na ravnateljstvo; ravnateljstvo izdaja rešitve, ki jih podpišeta ravnatelj in tajnik (člen 22). Ravnateljstvo je glede na namen društva odgovorno in podaja na občnem zboru poročila o delovanju v preteklem letu (člen 23).

V zadnjem, petem delu govori statut o društvenem premoženju in njegovem upravljanju. Društveno premoženje sestoji iz biblioteka, zbirke novcev in zbirke starin, iz kosov pohištva in pripadajočih predmetov kot tudi iz letnih prispevkov in iz tega izvirajočih prihrankov (člen 24). Vse premoženje upravlja ravnateljstvo in enemu od članov odbora je zaupano vodenje blagajne in vpisovanje v knjigo (člen 25). Iz tega premoženja se poravnavajo tekoči in izredni izdatki. Obračun o letnih prihodkih in izdatkih predloži ravnateljstvo v pregled občnemu zboru (člen 26). Stroške do 10 gld more odobriti ravnatelj, stro-

⁷⁷ V objavljenem osnutku statuta je delitev samo na prave in častne člane, MHK 1851, str. 83; v rokopisnem osnutku iz 4. jun. 1851 prav tako (§ 21).

ške preko 10 gld pa samo ravnateljstvo (člen 27). Vsako leto predloži društveni blagajnik dokumentirani obračun predhodno v pregled ravnateljstvu; na letnem občnem zboru pa je vsem članom na vpogled (člen 29). Vsak član more v osmih dneh predložiti ravnateljstvu svoje morebitne pripombe. Po preteku tega časa blagajniku ravnateljstvo napiše absolutorij (člen 29).

V zaključku (člen 30) je rečeno, naj v primeru razpusta društva občni zbor rednih članov odloča o premoženju, vendar ostane znanstvena zbirka last dežele.

Člani društva so se na občnem zboru dne 27. novembra 1851 s statutom strinjali. Objavljen je bil kot posebna priloga Mittheilungen, ko ga je cesar potrdil 9. maja 1853, notranje ministrstvo 30. junija 1853 (št. 16900/818) in deželni namestnik 5. julija 1853 (št. 2791/P).

*

Že Historično društvo za Notranjo Avstrijo je v svojem statutu predvidevalo imenovanje društvenih poverjenikov v raznih krajih dežele, da bi bila povezava med članstvom in vodstvom čim tesnejša. Tako je na občnem zboru Historičnega pokrajinskega društva za Kranjsko 23. novembra 1846 ravnateljstvo dalo pobudo, da bi iz bogatega pisanega in drugega zbranega gradiva izdelali posamezne prikaze, pa tudi zgodovino Kranjske. Rečeno je bilo, da ne bi smel biti izpuščen noben grad, nobeno zemljiško gospostvo. S pomočjo članov društva in ravnateljstva naj bi pregledali čimveč gradiva. Da bi pa to lahko uresničili, so predlagali imenovanje društvenih poverjenikov (mandatarjev) v raznih krajih dežele. Občni zbor je predlog sprejel in izvolil 27 poverjenikov. Izvoljene so vprašali za soglasje in potem njihova imena objavili v Mittheilungen.⁷⁸

Imenovani so bili naslednji poverjeniki: 1. Mihael Ambrož, okrajni komisar in sodnik v Smledniku — za okraj Smlednik, 2. Jožef Burger, župnik in dekan v Šmartnem pri Litiji — za okraj Stična, 3. Wilhelm Dollhopf, okrajni inženir v Novem mestu — za okraj Novo mesto, 4. Janez Dornik, župnijski vikar v Šentgotardu nad Trojanami — za okraj Brdo pri Podpeči in Krumperk, 5. Janez Fink, župnik v Trziču — za okraj Trzič, 6. Anton Fister (Füster), doktor teologije in profesor na dunajski univerzi — za Dunaj, 7. Jožef Grablovec (Grablovitz), župnik v Šentjerneju — za okraj Kostanjevica, 8. Jurij Grabrijan, župnik in dekan v Vipavi — za okraj Vipava, 9. Peter Hicinger, kaplan v Podlipi pri Vrhniki — za okraj Vrhnika, 10. Gašper Kankel, župnijski sodelavec v Starem trgu pri Ložu — za okraj Snežnik, 11. Janez Kapele (Capelle), upravnik komende v Metliki — za okraj Krupa, 12. Anton Kurz, župnik in dekan v Postojni — za okraj Postojna, 13. Karel Leben, župnik v Šmartnem pri Kranju — za okraj Kranj, 14. Wilhelm Mack, okrajni komisar in sodnik v Krškem — za okraj Šrajbarski turn, 15. Janez Ogrinc, okrajni komisar in sodnik v Trebnjem — za okraj Trebnje, 16. Matej Pichs, kameralni uradnik in okrajni komisar v Stični — za okraj Stična, 17. Karel Poll, okrajni aktuar v Idriji — za okraj Idrija, 18. Franc Potočnik, cestnogradbeni asistent v Kranju — za okraj Kranj, 19. Evzebij Rizzi, okrajni komisar v Radovljici — za okraj Radovljica in Bled, 20. Jožef Rozman, župnik in dekan v Trebnjem — za okraj Trebnje, 21. Janez Roth, okrajni sodnik v Krupi — za okraj Krupa, 22. Jožef Rudež (Rudesch), posestnik v Ribnici — za okraj Ribnica, 23. Janez Zalokar, župnik v Škocjanu pri Otoku — za okraj Mokronog, 24. Dr. Edvard Schwab, doktor prava in filozofije, profesor svetovne zgodovine in filologije v Gorici — za goriško okrožje, 25. Matija Vertovec, župnijski vikar v Št. Vidu pri Vipavi — za okraj Vipava, 26. Julij Vest, doktor medicine in okrožni zdravnik v Novem mestu — za okraj Novo mesto, 27. Simon Wilfan, župnik v Kranjski gori — za okraj Bela peč.

⁷⁸ MHK 1848, str. 25—27.

Izbrani poverjeniki so bili pretežno duhovniki (14), potem okrajni komisarji in sodniki (6), drugi uradniki (3), po en profesor (poleg Fistra), okrožni zdravnik, upravnik komende in graščak. Posamezni okraji so zastopani dvakrat (Kranj, Krupa, Trzič, Novo mesto, Vipava), nekateri pa nimajo nobenega zastopnika. Vključen je Fister, ki tedaj živi na Dunaju, pa tudi E. Schwab iz Gorice. Ljubljana nima posebnih zastopnikov, najbrž zato, ker je tu sedež društva oziroma društvenega odbora.

Natisnjena in objavljena so bila navodila za delo poverjenikov društva⁷⁹ z dne 1. marca 1848, ki obsegajo 12 členov. Med drugim je v teh navodilih rečeno, da je vodeči organ Historičnega pokrajinskega društva za Kranjsko društveno ravnateljstvo in da so društveni poverjeniki pravomočni pomočniki tega ravnateljstva. Po členu 3 je področje delovanja poverjenikov omejeno na politični okraj in vsak poverjenik je dolžan tako kot sploh vsak član društva vedno in povsod delovati za interese društva. Kjer je v enem političnem okraju več mandatarjev, bo prepuščeno njihovi presoji, da si med seboj razdelijo delo. Ker je ena glavnih nalog društva, da pripravi domovinski (vaterländisches) arhiv, je torej med glavnimi nalogami poverjenikov prav zbiranje vseh materialov, ki spadajo v arhiv (člen 4). Če za zgodovino važni dokumenti v originalu niso na razpolago, zadostuje natančen in dobeseden prepis z oznako, kje se dokument nahaja. Stroški prepisovanja (kopiranja) bodo poverjenikom povrnjeni. Ker je nadaljnja naloga društva ustanovitev domovinskega antikvarija, o čemer govori tudi statut, naj bi poverjeniki zbirali vse predmete, ki se nahajajo na njihovem področju. Pri nakupu lapidarnih spomenikov in večjih predmetov, katerih prevoz je zvezan s stroški, je treba najprej pripraviti natančen opis predmetov. Na podlagi tega se sklene, ali ga bodo prepeljali v zbirko ali napravili le posnetek. Kot del antikvarija je bila predvidena numizmatična zbirka, v kateri se zbirajo predvsem na Kranjskem najdeni novci, pa tudi drugi. Za novice, najdene na Kranjskem, so zaželeni podatki o najdišču. Za nakup in zamenjavo novcev so pristojni društveni poverjeniki, pri večjih nakupih pa naj sodeluje ravnateljstvo. Tudi glede nakupa knjig za društveno biblioteko, v kateri naj bi se zbirala vsa dela, ki zadevajo Kranjsko, dela, ki so jih spisali Kranjci, ki so bila tiskana na Kranjskem, knjige v kranjskem jeziku in drugih slovanskih narečjih in vsa področju zgodovine in njenim pomožnim znanostim pripadajoča dela v vseh jezikih, časniki, časopisi, slovarji in slovnice; za vse to imajo poverjeniki vsa pooblastila pri nakupu na dražbah (člen 7). Pri nakupu večjih del morajo po seznamu, objavljenem v Mittheilungen, preveriti, če se že ne nahajajo v lasti društva. Člen 8 predlaga tudi vodenje knjige zapisov (Vormerckbuch), v katero bi poverjeniki vpisovali svoja opažanja, ki se tičejo Kranjske; tako bi mogla nastati deželna kronika sedanjosti, ki bi jo potem lahko objavili v Mittheilungen. Med drugimi nalogami poverjenikov je še pridobivanje novih članov društva, dajanje pisnih predlogov ravnateljstvu in pisnih poročil o rezultatih dela (dvakrat letno, v juniju in decembru). Na koncu govori člen 12 o urejanju finančnega poslovanja in dobivanja nadomestila za izdatke za razne nakupe. Vse večje izdatke je moralo predhodno odobriti ravnateljstvo. V praksi se je seveda pokazalo, da so nekateri poverjeniki bili zelo prizadevni, pošiljali redna poročila, zbirali najrazličnejše gradivo, dopisovali v društveno glasilo, o drugih pa ni bilo nič slišati.

Ko se je leta 1850 Historično društvo za Kranjsko osnovalo kot samostojno društvo, je prišlo do nekaterih sprememb. Leta 1851 se je na občnem zboru uveljavila ideja, naj bi vsaka dekanija postavila svojega poverjenika, da bi na ta način poživili delovanje društva. Istočasno so tudi sklenili, naj zunaj Ljubljane stanujoči člani prejemajo Mittheilungen pri poverjenikih, da bi se tako zmanjšali izdatki.

⁷⁹ Instructionen für die P. T. Herren Mandatare des historischen Vereins für Krain, MHK 1848, str. 26–27.

Posebno pozornost je vprašanju društvenih poverjenikov posvetil v svojem govoru na občnem zboru novembra 1851 tedanji društveni poslovodja in tajnik dr. Klun. Tudi on se je zavzel za postavitev poverjenikov po dekanijah in poudaril velik pomen sodelovanja med ravnateljstvom in poverjeniki. Ugotovil je, da trinajst poverjenikov (kasneje jih sicer našteje štirinajst) deluje uspešno, to število pa naj bi povečali tako, da bi vsaka dekanija imela vsaj enega zastopnika. Zavzema se za to, da bi bili to dekani, češ da najbolje poznajo svoj okoliš. Če bi dekani iz kakršnegakoli razloga sodelovanje odklonili, bi mogli porabiti tudi druge člane društva.

Uspešni poverjeniki so bili po Klunu: Burger, župnik in dekan v Šmartnem pri Litiji, Dornik, župnijski vikar v Šentgotardu nad Trojanami, Grablovec, župnik v Šentjerneju, Fink, župnik in dekan v Kamniku (prej v Tržiču), Grabrijan, župnik in dekan v Vipavi, Hicinger, kaplan v Podlipi, Kankel, župnijski sodelavec v Starem trgu pri Ložu, Kurz, župnik in dekan v Postojni, Rozman, župnik in dekan v Trebnjem, Rudež, posestnik v Ribnici, Zalokar, župnik v Škocjanu pri Otoku (— Gutenwerth), Dr. Vest, okrožni zdravnik v Novem mestu, Jelovšek, kanonik v Novem mestu in Wilfan, župnik v Kranjski gori. Poleg teh 14 je dr. Klun predlagal, da bi bili novi poverjeniki: Kramer, dekan v Škofji Loki (ni član društva), Pauker, okrajni glavar v Kranju (ni član), Pajk, okrajni glavar v Radovljici, Toman, dekan v Moravčah (ni član), Legat, zdravnik, za dekanijo v Smarju, Kapele, upravnik komende v Črnomlju (tega sicer srečamo že 1848 med poverjeniki), Reš, dekan v Idriji (ni član), Grašič, župnik v Ilirski Bistrici (ni član). Med osmimi novimi poverjeniki jih kar pet ni bilo včlanjenih v društvo, zato jih je Klun pozval, da se čimprej vključijo. Tako je društvo pridobilo spet nekaj novih članov. Od vseh dvaindvajset poverjenikov sta bila dva okrajna glavarja (Kranj, Radovljica), dva zdravnika (Novo mesto in Šmarje), en graščak (Ribnica), vsi drugi so bili dekani oziroma župniki in en upravnik komende.⁸⁰ Prevladovali so Slovenci.

Na občnem zboru 26. januarja 1854 je tajnik Klun rekel, da je glavna naloga poverjenikov, da posredujejo dopise med ravnateljstvom in posameznimi zunaj Ljubljane živečimi člani, da razdeljujejo Mittheilungen in pobirajo članarino. Predlagal je, naj bi jih za njihovo delo nagradili tako, da bi jih uvrstili v isto kategorijo kot dopisne člane, ki ne plačujejo članarine. Poverjenikom bi bilo dano na izbiro, da članarino plačujejo ali ne. Klunov predlog je bil sprejet.⁸¹

Leta 1858 je bilo društvenih poverjenikov dvajset, nato pa se je leta 1862 njihovo število spet zmanjšalo na petnajst, in še od teh so bili trije zunaj Kranjske (Krmin, Trst in Kanfanar). Od petnajstih je dvanajst duhovnikov, dva okrajna predstojnika, eden pa upravitelj komende v Metliki in deželni poslanec. Dejstvo, da so poverjeniki tudi zunaj Kranjske, kaže na to, da so morda vendarle mislili tudi na razširitev društva na Istro, Goriško in Trst.

Zusammenfassung

DER HISTORISCHE VEREIN FÜR KRAIN

Olga Janša-Zorn

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts begannen in den Ländern der einstigen Monarchie Museen in den Landeshauptstädten zu entstehen (Graz 1811, Ljubljana 1821, Triest 1825, Klagenfurt 1844 usw.) sowie Geschichts- und Musealvereine. In Ljubljana wurde bereits 1839 der Verein des krainischen Landesmuseums gegründet, 1843 der Historische Provinzialverein für Krain als Teil des Historischen Vereins für Innerösterreich.

⁸⁰ MHK 1851, str. 82—83.

⁸¹ MHK 1854, str. 3.

Am 29. April 1843 gab der Kaiser die Genehmigung zur Gründung des Historischen Vereins für Innerösterreich, den vor allem die beiden steirischen Historiker A. Muchar und J. Wartinger mit Unterstützung von Erzherzog Johann schon seit einigen Jahren anstrebten. Diesen Verein bildeten drei Provinzialvereine und zwar die für Steiermark, für Kärnten und für Krain. In Graz war der Sitz des Zentraldirektoriums, während die einzelnen Vereine ihren Sitz in den Landeshauptstädten hatten. Der Protektor des Vereins war Erzherzog Johann, das gemeinsame Organ, die Schriften des historischen Vereines für Innerösterreich, erschien nur einmal (1848). Zu den Aufgaben des Vereins gehörte in erster Linie das Sammeln aller bisher erschienenen Druckerzeugnisse, die sich in irgendeiner Weise mit den drei Ländern befaßten, das Sammeln aller Arten schriftlicher Quellen sowie die Einrichtung von Archiven für Steiermark, Kärnten und Krain, ferner das Sammeln aller materieller Quellen usw. Ende 1844 zählte der Historische Verein für Innerösterreich 846 Mitglieder, 320 davon gehörten dem Historischen Verein für Krain, 312 dem Historischen Verein für Kärnten und 214 dem Historischen Verein für Steiermark an. Der Zentralausschuß in Graz, an dessen Spitze Erzherzog Johann stand, und dem 1845 Muchar und Leitner aus Steiermark, Christalnigg und Perisutti aus Kärnten sowie Mandel und Kahlberg aus Krain angehörten, entfaltete im Jahr 1846 eine lebhafte Tätigkeit auf dem Gebiet der Archivforschung. Neben den Archivalien des Wiener Hof- und Staatsarchivs wurde vornehmlich noch das Material in München untersucht. Von Anfang an bestand der Wunsch nach größerer Selbständigkeit der einzelnen Provinzialvereine, worum sich der Kärntner Verein mit Ankershofen an der Spitze besonders bemühte. Bald hatte auch der Kärntner Verein viel mehr Mitglieder als die beiden anderen Vereine. Wie es scheint, haben auch die Ereignisse des Jahres 1848 zu dem Entschluß, drei selbständige Vereine zu gründen, beigetragen. Im Jahre 1849 und 1850 sprachen sich auf den Jahresversammlungen alle drei historischen Provinzialvereine für vollkommene Selbständigkeit aus und damit hörte der Historische Verein für Innerösterreich zu bestehen auf.

Der Historische Verein für Krain wurde von einem besonderen Ausschuß geleitet, der aus dem Direktor, dem Sekretär und drei Mitgliedern bestand. Bereits seit 1846 gab der Verein die Mitteilungen des historischen Vereines für Krain heraus. Während zur Zeit des gemeinsamen Vereines ein gemeinsames Statut galt, erhielt bei der Gründung der drei selbständigen Vereine jeder sein eigenes Statut. Der Historische Verein für Krain nahm bereits 1851 bei der Jahresversammlung sein Statut an, das 1853 von der Regierung bestätigt wurde. Das Statut enthielt 5 Kapitel und 30 Artikel. Als Hauptanliegen des Vereines wurde im Statut die Erkundung der Krainer Geschichte genannt sowie das planmäßige Sammeln von Material, von schriftlichen bis zu materiellen Quellen, mit dem Ziel, ein Landesarchiv für Krain zu gründen, das Statut handelte aber auch von den Rechten und Pflichten der Mitglieder, von den Wahlen in den Ausschuß, von dem Vermögen des Vereines usw.

Schon das Statut des Historischen Vereines für Innerösterreich sah Vereinsmandatare vor. Im Jahre 1848 wurden die Namen von 27 Mandataren veröffentlicht, die den Krainischen Verein vertreten sollten und für die im Vereinsblatt besondere Arbeitsanweisungen zusammengestellt und veröffentlicht wurden. Zunächst wurden die Mandatare nach den politischen Bezirken ausgewählt, im Jahre 1851 aber nach Dechanaten. Die meisten der 15 bis 20 Mandatare waren Geistliche, einige lebten auch außerhalb des Landes Krain.